

398

П

44875

209

Баёзи
ҳикмати
халқ

БАЁЗИ ҲИКМАТИ ХАЛҚ

(Зарбулмасал ва мақолҳо)

ДУШАНБЕ
«АДИБ»
2004

МУАСССАИ ДАВЛАТИ
ББК—82.3 Тоҷикӣ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Б—17

П
44875 398.

**ИН КИТОБ БО ДАСТГИРИИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУҲТАРАМ ЭМОМАЛИ ШАРИФОВИЧ
РАҲМОНОВ БА ТАБЪ РАСИДААСТ.**

Мураттибон: **Б. ТИЛАВЗОД** ва
Ф. МУРОДОВ

Мухаррири масъул ва баргардонандаи матн
С. ФАТҲУЛЛОЕВ

Мухаррир Саидалӣ Маъмур

Б 17 Баёзи ҳикмати халқ. (Зарбулмасал ва мақолҳо). Тарт. Б. Тилавзод ва Ф. Муродов.
— Душанбе, «Адиб», 2004. 144 сах.

«Баёзи ҳикмати халқ» гулчини зарбулмасалу мақолҳои тоҷикиро дар бар гирифтааст. Китоб ба ҳуруфоти кириллӣ ва арабиасос нашр шуда ба қулли форсизабонон пешниҳод мегардад.

Б 4702540105—23 —2004
М 503

ББК 823 Тоҷик.

Мураттибон **Б. ТИЛАВЗОД,**
Ф. МУРОДОВ, 2004.

000843248

Китобхонаи миллии Тоҷикистон

Сухандонон сухан дӯшиза гуфтанд,
Сухан бигзор, марворид суфтанд.

Низомӣ

ДЕБОҶА

Зарбулмасалу мақол жанри махсуси фолклор буда, дар заминаи тараққиёти баланди тафаккури бадеӣ ташаккул ёфта, дар асрҳои миёнаю даврони мо равнаку ривочи тоза дорад.

Зарбулмасал сухани мӯҷаз, ҳикматнок, барҷаста, образнок, вирди забон гардида, суфтаю рехта, соддаю кӯтоҳу мухтасар ва аҷойибу зеҳнишини асту чун саршир — қаймоки гап фикрро тақвияту каломӣ моро зебу оро медиҳад.

«Зарбулмасалу мақол тамоми таҷрибайи ҳаёти иҷтимоӣю таърихӣи халқи меҳнаткашро чун намунаи ибрат илҳикос менамояд». (Горький М. О литературе. М. 1953, с. 329).

Зарбулмасалу мақол ба панду ҳикмат, андарз, афоризм қаробат дорад. Зарбулмасал ҳам монанди ин навъҳои санъати сухан фикри том, хулосаю муҳокимаи мантиқан қавию моҳиятан жарфу амиқро, ки аксаран тобиши фалсафӣ доранд, дар бар мегирад. Халқҳои Шарқи қадим, аз ҷумла тоҷикону форсҳо, яҳудию арманҳо, мисриёну бобулён, туркон, ҳиндуҳо, арабҳо, ҷиниҳо намунаҳои олию беназирӣ зарбулмасалҳоро эҷод карда-

анд, ки қисме аз онҳо машхури ҷаҳон гардида-
анд. Ханӯз пеш аз милод олимони Юнон ва
Рум намунаҳои зарбулмасалхоро ҷамъ карда-
анд. Ба туфайли осори онҳо баъзе зарбулма-
салҳои нингони тоҷикон-бохтариҳо низ то за-
мони мо омада расидаанд. Дар давраи эҳё ва
асрҳои минбаъда, махсусан асрҳои XIX ва
XX фолклоршиносӣ хеле раванқ гирифт. Зар-
булмасалшиносӣ ё ба истилоҳ пареміоло-
гию пареміография, ки аз ҷумлаи қисмат-
ҳои муҳиму шоҳаҳои пурмаҳсули фолклор-
шиносии тадриҷан ҷун соҳаи мустақили
илм ташаккул ёфт.

Дар зарбулмасалу мақолҳо тарзи тафак-
куру хислати ҳар миллат, маданияти бадеӣ,
фалсафӣ, ақидаҳои педагогию фалсафӣ,
ҷаҳоншиносию ҷаҳонфаҳмӣ урфу одат назо-
кату салосати забон, меҳру муҳаббати халқ
ба ватан, зодгоҳ, эҳтироми қору эҷод, илму
маърифат, нафрат нисбат ба ҳоннон, золи-
мон, истисморгарон, танбалу коргурезон, си-
тоиши меҳру вафо, садоқат, дӯстию рафо-
қат, мардонагӣ, далерӣ, ҳақиқатпарастӣ, рос-
тӣ ва амсоли инҳо воқеъи, реалистона, хеле
барҷастаю дилнишин ва суфтаю рехта ифо-
да гардидаанд, ки ба як шундан дар хо-
тири кас нақш мебандад. Аз ин рӯ зарбул-
масалҳо на танҳо диққати фолклоршиносон,
адабиётшиносон, инчунин диққати адибон,
забоншиносон, файласуфон, мантиқшиносон,
муаррихону мардумшиносонро низ ба худ
ҷалб кардаанд.

Зарбулмасалҳои форсӣ (тоҷикиро) пеш
аз милод дар замони салтанати Искандари
Мақдунӣ олимони Юнон, дар замони Сосо-
ниён (то асри VII) донишмандони Аҷам ба

шакли андарзномаҳо ва дар давраи Сомониён (асри X) адибони Бухоро гирдовари намуда, қисман ба забони арабӣ тарҷума кардаанд. Аввалин маҷмӯаҳои мукаммали зарбулмасалҳои форсию тоҷикиро Муҳаммади Ҳабалирудӣ дар солҳои 30-юми асри XVII дар Ҳиндустон тартиб додааст. Дар асрҳои XVIII-XIX дар Мовароуннаҳру Эрон ва Ҳиндустон якчанд маҷмӯаҳои зарбулмасалҳои форсию тоҷикӣ мураттабу таъбу нашр гардидаанд. Дар даврони мо «Зарбулмасал ва чистонҳои тоҷикӣ»-и Х. Каримзода (1931), «Зарбулмасалҳои тоҷик (дар контекст)»-и А. Мирзоев (1940), «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ»-и В. Асрорӣ (1956). «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ»-и А. Писарчику С. Тоҷиддинову М. Ҳомидҷонова (1960), «Панду ҳикмат»-и М. Фозилов (1963), «Таджикские пословицы и поговорки в сравнении с узбекскими»-и Я. И. Калонтаров (1969), «Суханҳои дилафрӯз»-и Бозори Тилавзод (1973), «Куллии фолклори тоҷик, ҷ. IV, V. Зарбулмасалҳо»-и Бозори Тилавзод, Файзали Муродов, Қамариддин Ҳисомов (1986, 1992) ва амсоли инҳо ба таърифи расидаанд, ки чун мушт намунаи хирвор заковату ғановати таърифи нозуку завқи баланду афкори пешқадами халқи тоҷикро намоён медонанд.

Хусусияти ин жанри фолклор аз он иборат аст, ки дар шакли ҷумлаи соддаю мураккаби кӯтоҳ, мисраъ, байт ва фикраҳои мусаллаҳа эҷод шудаанд ба дараҷае мухтасаранд, ки як калимаро партоӣ, зарбулмасал барҳам меҳӯрад. Зарбулмасалҳо метавонанд ба шакли ҷумлаи тасдиқ ё инкор ва қисман савол оянд. Саволҳо хусусияти ри-

торикӣ доранду ҷавоб талаб намекунанд. Муқоламаҳо аз суолу посух иборатанд.

Дар зарбулмасалҳо панду андарзҳо бо ҷумлаву таркибҳои содда ва ташбеҳу истиораҳои латифу гуворо, образҳои дилнишини ифодагардида метавонанд, дар мушкілтарин лаҳзаҳои зиндагӣ кӯфти ҷисмонӣ ва рӯҳонии инсонро рафъ карда, ононро ба фардои нек умедвор созанд.

Бисёр зарбулмасалҳо мучазу кӯтоҳ, ҷумлаи умумишаҳс, номуайяншаҳс ва бешаҳс буда, ҳамзамон маъноҳои амикро ифода карда зуд ба ёди кас мемонанд: Илоҷи воқеъа пеш аз вуқӯъ бояд кард. Аз гунҷишк тарсӣ, арзан макор; Кори имрӯзаро ба фардо мағзур: На тоқати гармо, на тоқати сармо; Ихлосу ҳалос; Ранҷи мо — ганҷи мо ва ғ.

Соҳти ниҳоят зебою зехнишинии мутаносиби симметрии, навъҳои параллелизм, таъод, кинояю маҷоз, тавсифу ташбеҳ, муболиға асоси поэтикаи жанри зарбулмаслу мақолро ташкил медиҳад: Аз нек шарофат, аз бад касофат; Вақтат рафт, бахтат рафт; Бошад ҷиҳи кунам, набошад ҷиҳи кор кунам; Ҳар кор то в дора (д), осеб нов дора (д); Аввал таом, баъд калом; Ана обу шона, Ҳар кас, ки тавона (д); Дӯсти ҷони бош, на дӯсти нонӣ; Омадан бо иродат, рафтани бо иҷозат; Ё ба зорӣ, ё ба зӯрӣ, ё ба зар; Тир мекафад, ё ҷувоз; Мастию ростӣ; Девона гурез, маст омад, маст гурез, пулмаст омад; Ёр аҳл аст, кор саҳл аст.

Ташбеҳу истиора, маҷозу киноя дар жанри зарбулмасалҳо мавқеъи қалон доранд, Зарбулмасалу мақолҳо аз ҷиҳати бадеият ва балоғату камолоти санъати суҳан саҳли

мумтанеъ буда, намунаҳои бехтарини эҷодиёти бадешӣ шифоҳӣи ҳалқанд: Гови бешир овози баланд дорад; Аспи нағза як қамчин, аспӣ гандая сад қамчин; Аз дӯст як ишора, аз мо ба сар давидан; Беадабро ҳар кучоқинӣ, бикӯб, хирс мулло мешавад аз зарби кӯб; Бо бадон бад бошу бо некон некӯ, ҷойи гул гул бошу ҷойи хор хор (Саъдӣ); Дар олам ҳар касе бекор гардад, Ба ҷашми аҳли олам хор гардад (Айни); Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо (Турсунзода).

Зарбулмасалҳои ҳалқӣ дар бобати таҷаввули равишӣ ривҷ ва тақмили забони адабӣи ҳар миллат, аз ҷумла забони тоҷикӣ (форсӣи дарӣ), нақши калон мебозанд. Адибон ҳунару санъати сухан, зиёнеён назокати каломӣ бадеъиро аз ин жанр меомӯшанд.

Зарбулмасалҳо дар адабиёт воситаҳои муҳими тасвири таҷассумӣ бадеъӣи воқеият ба шумор мераванд. Дар навбати худ бисёр асарҳои бадеъӣи манбаъӣ пайдоишу равишӣ ривҷ, таҷаввули инкишофи зарбулмасалҳои ҳалқӣи мардуми сарзамини бостонӣи Аҷам, аз ҷумла тоҷикону форсҳо гардидаанд. Қисме аз зарбулмасалу мақолҳои ҳалқӣ дар таҳрири устодони сухан, адибони мумтоз маъмулу машҳур шуда, дубора ба забони гуфтугӯ ворид гардидаанд. Дар ин бобат китобҳои «Авесто», «Библия», «Қуръон», ашъори устод Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ, «Ғулистон»-у «Бӯстон»-и Саъдӣ, эҷодиёти Ҳофиз, Ҷомӣ, Соӣиб, Бедил, Сайидо, Дониш, Айни, Иқбол, Лоҳутӣ, Турсунзода, Лойиқ нақши намоён дорад.

Як гурӯҳи хурди зарбулмасалҳо бо лаҳҷа нашр шудааст. Агар мо ин қисми асарҳоро бо забони адабӣ мегардонидем, латофату назокат, вазну қофияи зарбулмасалҳо аз байн мерафт. Бинобар ин аз ислоҳи онҳо ҳуддорӣ намудем. Дар захираи Дастнависҳои фолклори тоҷик зиёда аз 20.000 зарбулмасал ғирдоварӣ шудааст. Ин китоб 2000 намунаест аз онҳо.

Қами мову қарамӣ Шумо, хонандаи азиз!

Мураттибон

1. ИНСОНДУСТЯ, ВАТАНПАРВАРИ

Ба шаҳри кас шоҳ шудана гадон шаҳри
худат шав.

Зиндаро ватан, мурдаро кафан.

Одами беватан —мурдан бекафан
(булбули бечаман).

Одам одам катӣ, писта бодом катӣ.

Одам аз гул нозуку аз санг сахт.

а) Гов дар диёри мардум гӯсола метобад.

Мусофир ҳар кучо афтад, ватанро дӯст
медорад,

Ки булбул дар қафас афтад, чаманро дӯст
медорад.

Хоки ватан аз тахти Сулаймон хуштар,
Хори ватан аз лолаву райҳон хуштар.¹

¹. Ин зарбулмасал матлаи як рубони машҳури халқист.

Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Эй кош, гадо будӣ ба Қанъон хуштар.

Хокро бо хокистар об куну хӯру дар ватан
бош.

Хифзи чон воҷиб аст, хифзи ватан аз он
воҷибтар.

Хинду дар ватани худ чил газ ёзидааст.

Ҳар гул дар буттаи худ бӯй дорад.

Зеби одам сару зеби кӯҳ санг.

2. ДУСТИВУ РАФОҚАТ, МАДАДУ ҲАМКОРИ, НОТИФОҚИ

Аз бародари сангдил чӯран чонӣ бех.

Аз хеш гила кунӣ, меҳри бегона меравад.

Заҳри одама одам мегирад.

Аз дӯст озоре ҳасту безори не.

Аз дӯст як ишора, аз мо ба сар давидан.

Аз дин бароӣ ҳам, аз халқ набаро.

Аз дӯст ҳар чӣ расад, некӯст.

Ош агар нест, ошноӣ нест,
Ошноӣ мураккаб аз ош аст.

Дили ғамзадаро даво — дидори дӯст.

Дӯст бош, беғараз бош!

Дили дӯстон озурдан — дили душманон шод
кардан.

Дӯстон оинаи якдигаранд.

Дӯст мекушаду дар офтоб наменпартояд.

Дӯст хор шуду ба дида нахалид.

Дӯсти қонӣ бош, на дӯсти нонӣ.

Дӯстӣ бо мардуми доно накуст.

Дӯстӣ бо рафту омад.

Ёр аҳл бошад, кор сахл.

Ид бо ёрон хуш аст, деҳ бо дарахтон.

Имрӯз сухани ман тӯро дард кунад,
Рафта-рафта тӯро мард кунад.

Марги бо дӯстон тӯӣ аст.

Меҳр дар чашм.

Аз дил биравад, ҳар он кӣ аз дида бирафт.

Об дар чашм, меҳр дар дил.

Обро аз рӯшноӣ кун киёс,
Дӯстонро бо нигоҳи дил шинос.

Моҳӣ бо об зинда, одам бо дӯст.

Ноз кун ба нозбардор,

Савдо кун ба харидор.

Ноз ба он кун, ки харидори туст,
Пеши касе рав, ки талабгори туст.

Ба дӯст чафо кардан ба душман вафо кардан.

Ба дӯст гуфтам розамро, душман гирифт
сарамро.

Боғу бўстон лонки дӯстон.

Бо як дидан ошно, бо ду дидан хеш.

Дур бош, банур бош.

Бисёр қадам намон бар хонаи дӯст,
Ҳарчанд азизӣ, оқибат хор шавӣ.²

Бӯстони бедӯстон — гӯристон.

Дидани рӯи дӯстон,
Сайр дар бўстон.

Гӯсола бо гӯсола ошноёни садсола.

Кунад ҳамчун бо ҳамчун парвоз,
Кабӯтар бо кабӯтар, боз бо боз.

². Ду мисран аввали рубони машҳури халқӣ ин аст:
Бар ёр ситам макун, ки беёр шавӣ,
Бисёр талаб макун, ба кам зор шавӣ.

Гапи дӯст талх мешавад.

Дар Яманӣ, пеши манӣ,
Пеши манӣ, дар Яманӣ.

а) Бе ту буданам мушқил,
Бо ту буданам мушқил.

б) Эситар³ набиё, ки рӯта набинам,
Усутар⁴ нарав, ки гургут мехӯрад.

То сухани дӯстон шикастана гардани шайтон
шиканад.

Ошноихои мардум хуб санцидам, мапурс,
Қорашон афтад ғулому корам афтад, хоҷаанд.

Хоҷа бемор шавад, бин, кӣ касон меоянд!
Бар сари мо, ғарибон, ғӯрмагасон меоянд.

Нозкаш дорӣ, ноз кун,
Надорӣ, по дароз кун.

Он ҷо, ки дӯстист, такаллуф чӣ ҳоҷат аст?

Радди душман қабули дӯст аст.

Рафиқ бошӣ, мувофиқ бош.

Хонаи дӯстон бирӯбу дари душманон макӯб!

Қарсак аз ду даст.

а) Аз як даст садо намебарояд.

3. Эситар — ин тараф.

4. Усутар — он тараф.

Ҳисоби дӯстон дар дил.

Халқ бо халқ як шавад, давлат мешавад.

Аз дӯсти нодон душмани доно беҳ

Бо дӯст шину сифати душман кун.

Душмана аз дӯст чудо бояд кард,

Барои дӯстон ҷонро фидо кун,
Балекин дӯст аз душман чудо кун.

Ҷомӣ.

Дӯст панд медиҳаду душман фанд.

Дӯст табарвор, душман шакарвор.

а) Дӯст гирёнда гап мезанад, душман
хандонда.

Дӯст ба сар нигоҳ мекунад, душман ба по.

Дӯстон тоҷи сар, душманон зери по.

Ҳазор дӯст каму як душман бисёр.

а) Сад дӯст каму як душман зиёд.

Дӯст, ки вафо накард, душман беҳ аз ӯ.

3. ДИЛЧУИ

Дидадаро шав, ба дида ҷо шав.

Гӯсолаи нағз чанд модагӯро мемакад.

Дил ба даст овар, ки ҳаҷчи акбар аст,
Аз ҳазорон Қаъба як дил беҳтар аст.

а) Қаъба чӣ равӣ, бирав дилеро дарёб,
Беҳтар зи ҳазор Қаъба бошад як дил.

Дили беғараз кушод.

Дил, ки пок аст, забон бебок аст.

Дил ёбу қанд хӯр.

Дилкоб бош, дилёб бош, азизи ҳар
хонадон бош.

Дил, ки сӯзад, аз чашми кӯр об мерезад.

а) Дил бисӯзад, дида бигиряд.

Забони ширин морро аз хонааш баровардааст.

Ба муомилаи нағз уштур чӯк⁵ мезанад.

Ба ширинзабонию лутфу хушӣ,
Тавонӣ, ки филе ба мӯе кашӣ.

Саъдӣ.

а) Хонаам коза бошад,
Дилакам тоза бошад.

б) Болинам замин бошад,
Ерам нозанин бошад.

5. Чӯк задан — зону задан, ҳам задан.

в) Остинам гадо бошад,
Дилакам бачо бошад.

Нону пиёз — чехраи боз.

Заҳри одамро одам мегирад.

Аз нарх фарой ҳам, аз фарқ не.⁶

То беруни бало будана даруни бало бош.

Бардорад, зам кун,
Набардорад, кам кун.

Бинниро ганда гуфта бурида наменпартоянд.

Фарзанди нохалаф — лелан шашум, буррӣ
дард мекунад, набуррӣ, ҳалал мерасонад.

а) Осиши ду гетӣ тафсири ин ду ҳарф аст:
Бо дӯстон — мурувват, бо душманон —
мудоро.
Ҳофиз.

Гоҳ аз пиру гоҳ аз мурид.

Сукут — аломати ризо.

Хунро бо хун настустанд.

Замона бо ту насозад, ту бо замона бисоз.

6. Дар мазамиати одамони якраву хира гуфта шу-
дааст.

4. ВАЪДАВУ ВАФО

Агар хоҳӣ ба дӯсти худ душман шавӣ,
ваъда куну вафо на.

Ваъда додӣ, вафо кун!
Қавл додӣ, ичро кун!

а) Ал — ваъдаю дайн.

б) Макун ваъда, в-агар кардӣ, вафо кун,
Тариқи бевафоро раҳо кун.
Чомӣ.

Саг бошу муқими як дар бош!

Саги ҳақшинос беҳ аз мардуми ҳақношинос.

5. РОСТИ

Ба сарат шамшер ояд ҳам, рост гӯй!

Гапи рост талх мешавад.

Қаҷ шину рост гӯй.

Ростиро завол нест.

Ростиро набувад ҳеҷ заволе ба чаҳон,
Сарв агар хушк шавад, боз асо мегардад.

Сайидо

Ростии ҳеш кас ниҳон накард,
Бо сухани рост кас зиён накард.

Дило, гар кунӣ ростӣ ихтиёр,
Шавад халки дунё туро дӯстдор.

Саъдӣ

Сояи дарахти рост қач намешавад.

6. ОЛИҲИММАТЯ, САХОВАТМАНДИ, ХАЙРХОҲЯ, КАМБАҒАЛЯ

Бошад — Ҳотам,
Набошад — мотам.

Дасти сахӣ боло.

а). Сахӣ дар ҳарду қлам сарбаланд аст,
Бахилро даст кӯтах, гӯр танг аст.

Сахиро сар баланду даст боло,
Бахилро гӯр тангу даст кӯтоҳ (х).

Дасти диҳанда боло.

Пул дорӣ, рӯ дорӣ.

Дард бошаду қарз набошад.

Диҳанда бошу талбанда не!

Ба дунё дил набанд, эй марди оқил,

Аввали дунё ширину охираш заҳри қотил.

Як сер шудани камбағал нимаи давлат аст.

Чӯб омада ба сари камбағал мешиканад.

Бе пул суханат асар надорад.
Ҳоле, ки ту дорӣ, хар надорад.

Қамбағал ёфтагиша меҳӯрад, бой хостагиша.
Пула ба суд мемонад, хӯрока ба тут.

Бори мусофир дар роҳ, на мемонад.

Ё шаҳри азим, ё кӯҳи баланд.

Қадхудоро аз ҳимматаш нагардон.

Мардро ҳиммат ба қор ояд, на ханҷар дар
миён.

Таассубчӣ бурдас,
Ҳасудчӣ мурдас.

Саҳӣ хайр кунад, бахил дарди сар мешавад.

Харҷ агар аз қиссаи меҳмон бувад,
Ҳотами Той шудан осон бувад.

Ҳаққи мардум дарди дил мекунад.

Ҳок гирӣ, аз ҳоктӯдан баланд гир.

Сар хориданба нохун надорад.

Як зувола ош шавад,
Дили чанд кас шод шавад.

Гург бӯи гӯсфандро фаҳмад, аз ҳафт
поҳсадевор менарад.

Як дари баста, сад дари кушода.

7. МАРДӢ, БАНОМУСӢ, БАИНСОФИ

Аз гунҷишк тарсӣ, арзан накор!

Аз мард боғу роғ, аз номард дарду ғам.

Аз мардӣ то номардӣ як қадам.

Ғапи мард мардат кунад,
Ғапи номард сардат кунад.

Ғапи мард якта.

Ғар ба мансаб бирасӣ, маст нағардӣ—мардӣ.

Ғирди номи падар чӣ меғардӣ?
Падари хеш шав, агар мардӣ.

Сағдӣ.

Ғ. мард бош, ё дар хизмати мард.

Мард агар аз қавлаш бигардад, аҳмақ аст.

Мард бояд, ки ҳаросон нашавад,
Мушкиле нест, ки осон нашавад.

Мард бояд дар ҷаҳл суҳан нагӯяд.

Қам дидан⁷ — камоли мардон.

Мардро дар майдон бин, аспро дар ҷавлон.

а) Ҷойи мардон дар майдон.

Мардон назананд лофи мардӣ.

Худро мард донӣ, дигаронро шер дон.

Худситой пешаи шайтон бувад,
Ҳар кӣ худро кам гирад, мард он бувад.

Як рӯз бошу хурӯс бош.

То дар зери ор мурдана дар зери кор мур.

Ор омаданба номус гиребонгир мешавад.

Дахани хӯрда шарм медорад.

Заре, ки пок бошад, аз маҳак⁸ ҷӣ бок.

Сарам калу дилам нозук.

То зани номард шудана, беваи мард шав.

Ҳама чиз садқаи ҷон, ҷон садқаи номус.

а) Ҷон равад-равад, номус наравад.

7. Қам дидан — айбҷӯй набудан.

8. Маҳак — санги сиёҳе, ки тилло ва нукраро бо он совида меозмоянд.

Абр агар аз кибла хезад, сахт борон мешавад,
Шоҳ агар одил набошад, мулк вайрон
мешавад.

Бихишт он чо, ки озораш набошад,
Қасеро бо касе кораш набошад.

Дурӯғ гӯй, шар⁹ гӯй!

Дузд бош, баинсоф бош!

Ал-инсофу баракат.¹⁰

Инсоф — дил соф

Қорда худатба зан, дард накунад, каси
дигарба зан.

Моли мӯъмин — хуни мӯъмин.

Ҳақ ба ҳақдор мерасад.

8. НЕҚИ, БАДИ, ФЕЪЛУ ХҶИ

Аз одам ба олам фақат як ном мемонад.

Ба некномӣ мурдан, беҳ аз ба бадномӣ зистан.

Лаклака рафтанаша чӣ мебинӣ,
омаданаша бин.¹¹

9. Шаръ — онну тариқати дини ислом, қонунҳои ислом.

10. Инсоф дорӣ, баракат дорӣ.

11. Дар байни мардум чунин ақида ҳаст, ки агар
лақлакро аз пеш бинанд, сод нек меояд.

Номи баланд, беҳ аз бони баланд.

То сари мор нагирӣ, мор нагазад.

Гови ширдор аз хӯшан думаш маълум.

а) Гӯсолаи шуданӣ аз пояш маълум.

Соле, ки накӯст, аз баҳораш пайдост.

Некии кас зи кори ӯ пайдост,
Соли нек аз баҳори ӯ пайдост.

Биной.

Макун бад, агар бад нахоҳӣ ба хеш.

Рӯдакӣ

Сад мушта ба худ бину як мушта ба кас
набин.

Ҳамроҳи нағз мебарад ба роҳи нағз.

Чанда бошаду ганда набошад.

Аз одами хуб обу гил мемонад, аз одами бад
доғи дил.

Аз хубон шарофат,
Аз бадон касофат.

Аспи бадро сад қамчин,
Аспи хубро як қамчин.

Ёри нағз мебарад ба роҳи нағз,
Ёри бад мебарад бо роҳи бад.

Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ,
Бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ.

Боғи дил шав, доғи дил не.

Гуфтанду шунидему бикардем, беҳ омад,
Гуфтему шуниданду накарданд, бад омад.

Қасе, к-ӯ некӣ андешад ба ҳар кас,
Ба некӣ дар ҷаҳон соҳибқирон аст.

Адиб Собир

Ман неки ту хоҳаму ту хоҳӣ бадӣ ман,
Ту нек набинию ба ман бад нарасад.

Ғарӣ катӣ дузӣ се рӯз тағи саргинба мистад.

Ғар гириандаю дузд намозгузор.

Сад бор бадӣ кардиву некӣ ту накардӣ,

Некӣ ҷӣ бадӣ дошт, ки як бор накардӣ?

а) Сад бор бадӣ кардию шарми ту наёмад,
Некӣ ҷӣ бадӣ дошт, ки якбор накардӣ?

Кампири бало-сандукдаро.

Некӣ набувад сазон бадқирдорӣ.

Рӯхунука қилиқаш ҳам хунук.

Ҳар кас кунад, ба худ кунад,
Хоҳ нек кунад, хоҳ бад кунад.

Аз паси ҳар як ханда гирия.

Бо бадон бад бошу бо некон накӯ,
Чон гул гул бошу чон хор хор. *Саъдӣ.*

Некӣ бар бадон бадӣ бар некон аст.
Нек аст ҳар он бад, ки ба бедодгар ояд.
Некӣ кунӣ, ба чон ту некӣ кунанд боз,
В-ар бад кунӣ, ба чон ту аз бад батар кунанд.

9. ХОКСОРИ ВА ФУРУТАНИ

Аёз, қадри худ шинос!

А) Аёз, дар беҳудиҳо ҳадди худ бишнос,
Агар нашносӣ, ана чорук, мана дос.

б) Аёз, ту ҳадди худ бишнос,
Чорукҳои бобонт дар тори кос.¹²

Аз худ нарав, ки ёронат аз ту раванд.

Гардани (сари) ҳамро шамшер намебурад.

Ганҷ дар вайрона.

Шохи дарахти мевадор ҳам аст.

10. ҚАНОАТМАНДИЯ, САБРУ ТОҚАТ, БЕСАБРИ

Аз гӯсфанди бирёни кас атолаи явғони худ беҳ.

Гарчи худ бебаҳраам, шодам ба айши дигарон.

¹². Кос — шифти хона.

Гӯшвораи заррин ҳам намехоҳаму дарди
гӯш ҳам.

а) Не ҳалқаи зару не дарди гӯш.

Дар биёбон кафши кӯҳна неъмат аст.

Дар биёбон фақири гуруснаро шалғами пухта
мурғи бирён аст.

Дар нобудӣ шӯрбон гов — нонтарӣ

Навро нагиред, ки нав гарон аст,
Ин кӯҳнаи мо беҳ аз навон аст.

Кӯҳна нава нав нигоҳ медорад.

Қам хӯру ғам махӯр.

Қама тияд, ғама натияд!

Мусулмонӣ ба аста — секинӣ.

Не дар сафар қарору не дар ватан.

Қам бошад, беғам бошад.

Қамбағалӣ айб нест.

Сабр ганҷат диҳад,
Бесабрӣ ранҷат диҳад.

Аз сабр ғӯра ҳалво мешавад.

Санги вазнинро об намебарад.

Пурдиле бошад, ки бори ғам кашад,
Рахш мебояд, ки таҳамтан кашад.

Талхин дудро мӯрӣ мебардорад.

Лагади харро хар мебардорад.

Фарбехиро гӯсфанд мебардорад.

То табар омадана кунда меосояд.

Як бурда нон, ҳузури чон.

Нимта нон ҳузури чон,
Якта нон балои чон.

Як тика кам, ду тика кам,
Набинӣ дарди шикам.

Қандам хӯрдӣ, дам назан,
Фандам¹³ хӯрдӣ, дам назан,

Чоман кӯхнаи ба сад дарбех,
Аз либоси нави тавонгар бех.

Ба шутур савор шуда дураша андеша кун.

Дер ояду шер ояд.

Санг сахт, аз санг ҳам сар сахт.

Ҷуволӣ холи рост наменстад.

¹³. Фанд — фиреб.

11. ОСОИШ, ОСУДАГЯ

Буз кам, чигй-чигиш кам.

Дар даҳони гург бошу поят кашол.

Гови чӯшой — қассоби дари хона.

а) Нисфи умратро фуруш, чӯшой бихар,
Нисфи умратро фуруш, рӯшноӣ бихар.

б) Умратро фурушу рӯшноӣ бихар,
Ризқатро фурушу чӯшой бихар.

Аз оғили холӣ гови шохзан беҳ.

а) Аз гови шохзан оғили холӣ беҳ.

12. ПОСИ ХОТИР

Сага рӯи ҳудаш неву рӯи соҳибаш.

Фатир дорӣ,
Хотир дорӣ.

Қадри зар заргар шиносад, қадри гавҳар
чавҳар.

Чароғ донад, ки равған равғани кист.

13. ЭҲТИЁТКОРЯ

Аввал бубин ҷои худ,
Баъд бимон ҷои худ.

Агарчи сухан зар аст, сукут гавҳар аст.

Агар шикори рӯбоҳ равӣ, барон шер аслиха
гир.

Аз абри сиёҳ матарс, гар ваҳмнок аст,
Аз абри сафед битарс, ки намнок аст.

Аз бало ҳазар.

а) Аз девори қач ҳазар.

Аз бозӣ қанг меҳезад.

а) Ҳазл зилба¹⁴ мегардад.

Аз дода ганда шудана, надода ганда шав.

Аз каядуми таги бӯрӯву аз пашшан девор
тарс.

Аз пургӯй — хатогӯй.

Асп агар оҳу бувад,
Қамчин дар паҳлӯ бувад.

Аз шир сӯхтагӣ дӯға пуф карда меҳӯрад.

а) Дар шир сӯхтӣ, дӯғро пуф карда бихӯр.

Аз худ боло шаҳтут нахӯр.

Ба баққол кам доданро ба хотири бача
набиёр.

¹⁴ Зил — зиллат, бензатӣ, мочаро.

Бадкина мабошу бадгумон бош,
Аз фитнаи даҳр дар амон бош.

Ба даст деҳу ба по дав.

Ба норбон барой, фаромаданаширо ҳам
Хаёл кун.

Бовар накун ба дӯстат,
Қоҳ ҷо кунад ба пӯстат.

Бо думи шеру дами шамшер бозӣ накун!

Аспи лоғармиён ба қор оянд
Рӯзи майдон, на гови парворӣ.

Саъдӣ.

Бори қач ба манзил намерасад.

Умри дурӯғ кӯтоҳ.

Ҳишти аввал чун ниҳад меъмор қач,

То ба охир меравад девор қач.

Гурге бош, ки гурги дигар нахӯрадат.

Дар баста — бало баста.

Даҳони пӯшида сад тилло.

а) Забонро дар даҳон маҳбус медор,
То нагардӣ пеши ҳар кас шармсор.

Девор муш дорад, муш гӯш.

Дил кони гил нест.

а) Дил сурфа нест, ки ба ҳама кушой.

Зар пинҳон — сар амон.

б) Каси доно бувад пайваста хомӯш,
Ки деги пухта камтар мезанад ҷӯш.

Кӯр асояшро як бор гум мекунад.

Либос гуфтааст: «Ту маро таҳ (мах) дор,
ман туро шах».

Моли зиёдатӣ сар намекафонад.

Санги даркорӣ вазнинӣ надорад.

Моргазида аз ресмони ало метарсад.

На сих сӯзад, на кабоб.

Нон гирад — об,
Об гирад — хок.

Пулро аз роҳ ёфтӣ, ҳисоб кун.

Сиёҳӣ дидӣ, гов ҳаёл нақун.

Тут хӯрдӣ, об хӯрдӣ — бурдӣ,
Зардолу хӯрдӣ, об хӯрдӣ — мурдӣ.

Хоната (молата) эҳтиёт куну ҳамсоята дузд
магир.

Эҳтиёт — ними ҳаёт.

Як ба гушна гап назан, як ба хаста.

Ҳавз, ки пур шуд, лаб мезанад.

Ҳисоб чав-чав, бахшиш лак-лак.

Чавоби аҳмақ — сукут.

Чомаи бомаслиҳат кӯтоҳ намеояд.

14. ИҚТИСОД, САРФАКОРӢ

Аввал иқтисод, баъд сиёсат.

Ба сафари якрӯза — озуқан даҳрӯза.

Зарра-зарра чамъ шавад,
Дарёҳо банд шавад.

а) Зарра-зарра, дарё гара.

б) Зарра-зарра мӯл шавад,
Қатра-қатра кӯл шавад.

в) Андак-андак хеле шавад,
Қатра-қатра селе шавад.

Мурғак хӯрӣ — як рӯз,
Тухмак хӯрӣ — ҳар рӯз.

Наскро кам-кам бикор,
Хонаро бенаск надор.

Нони қоқи пасмонда,
Ба рӯзи сиёҳ дармонда.

а) Ошаки шабмонда,
Рӯзаки дармонда.

Сад рӯз дар бор,¹⁵
Як рӯз дар кор.

Сарфа — аз анбори пур.

Сарфани сари оташдон — савдогари Ҳиндустон.

15. СИРРУ АСРОР

Ба кал кулоҳу ба кӯр асо.

Қал ба ҳаммом, кӯр ба бозор намеравад.

Дастии шикаста — зери остин.

а) Сар кафад тағи тоқӣ, даст шиканад зери
остин.

Дар тағи коса — нимкоса.

Девор то берун афтидана дарун афтад.

а) Девор афтад ба хона,
Хока хӯрад бегона.

Офтобро бо доман пӯшида намешавад.

Рози дили худро ба озмуда гӯй.

Сағ донаду кафшдӯз, ки дар кӯлвор чист.

Сар хоҳӣ, сир ниғаҳ дор.

¹⁵. Бор — бӯғча.

а) Сар раваду сир наравад.

Сири хонаро ба кӯча набарор,

Сири дилро ба ҳар кас мағӯй,

То тавонӣ, сирри дил бар ёри худ ҳаргиз мағӯ,
Ёр ёре дораду аз ёри ёр андеша кун.

Сирри мардон — пӯшида.

Чашми зимистон кӯр.

Як парча гӯшт, айби мана пӯш.

16. АНДЕШАВУ ТАДБИР

Аввал андеша в-он гаҳ гуфтор.

а) Аввал фикр в-он гаҳ зикр.

Сухандони парварда, пири куҳан,
Бияндешад, он гаҳ бигӯяд суҳан.

Саъдӣ

Аввал бубин ҷои худ, баъд бимон пои худ.

Аввал гиребонатро бӯй куну баъд гап зан.

Накардам хуб андеша,

Ба пои худ задам теша.

Аввал пурсиш, баъд кушиш.

Ба чени кӯрпаат по дароз кун.

а) Кӯпаатба нигоҳ карда, по дароз кун.

Дароз бур, боз бур.

Дар ҳама кор машварат бояд,
Кори бемашварат нақӯ н-ояд.

Ё бора пеши хар ё хара пеши бор.

Зарур бошад, раво бошад.

з) Дар зарурат раво бошад,
Безарурат хато бошад.

Оба бину мӯза каш,
Ҳавоя бину ғӯза каш.

Илоҷи воқеа қабл аз вуқӯъ бояд кард.

Намак хӯрдӣ, намакдон машинан!

а) Намака хӯрдӣ, намакдонба туф макун.

б) Намакхӯрда чил сол андеша кардааст.

Чу мева сер хӯрӣ, шох машкан!

Саъдӣ

Он чӣ бо тадбир тавон кард,
Бо зӯрию зар натвон кард.

Реша дорӣ, андеша дорӣ,

Тайёрии об дар хушкӣ.

Танаба занӣ, шох меларзад.

То бад нагӯӣ, нек пеш наояд.

То бад накунӣ, зи бад маяндеш.

Хоҳӣ, ки ба ту зи ҳеҷ кас бад нарасад,
Бадгӯю бадовару бадандеш мабош.

Шири говро намехӯрад, ки ҳаққи гӯсола аст.

17. ТАҚОЗОИ ШАРОИТ ВА ВАЗЪИЯТ

Бардорад, зам кун, набардорад, кам кун.

Бел ба равиши об.

Хоҳӣ, ки нашавӣ расво, ҳамранги ҷамоат бош.

Ҳар ҳадеро андоза.

Шутури калонро чулу чиҳозаш ҳам калон.

18. ТАВАККАЛ

Аз карнайчӣ — як пуф.

Кори девонаро худо осон кардаст.

Ё сар кафад ё девор.

а) Хоҳ тир кафад хоҳ ҷугоз:

Таваккалча бучулаш олчӣ.

Таваккал нар бувад, андеша мода.

Шавад обӣ, нашавад лалмӣ.

19. ЧАҚҚОНИ ВА ҲУШЕРИ

Аввал бурдӣ, пок бурдӣ,

Охир бурдӣ, хок бурдӣ.

Як тире ду нишон.

Ба як тире ду нахчир (фохтак).

Девона шав, ки ғами ту дигарон хӯранд,

Ҳушёр мабош, ки ғами дигарон хӯрӣ.

Деворба занӣ қаламая гирифта меҳезад.

Аз дӯли оснӯб сикҳат мебарояд.

Пеш паридӣ — беш чаридӣ.

Пешхӯрда халос, пасмонда талош.

Шӯхакон боми ба бом.

Илм дар сина, на дар сафина.¹⁶

Аз хурдон хато, аз бузургон ато.

а) Аз хурдон лағзиш, аз бузургон бахшиш.

¹⁶. Сафина — маҷмӯъан ашъор, баёз, зунг.

Дониш хоҳӣ, чӯянда бош.

Зиннати шахс — илму ҳунар.

Оламро офтоб, одамро илм равшан мекунад.

Илму ҳунар — ҳусни дигар.

Илм агар мебоядат, такрор кун,
Нон агар мебоядат, шудгор кун.

Илм агар андак бувад, хораш мадор,
З-он ки дорад, илм қадри бешумор.

Илм бар хурдӣ — нақш бар санг.

Мероси падар хоҳӣ, илми падар омӯз,

Одами беилм кӯри роҳ.

Олими беамал — занбӯри беасал.

То илм наомӯзӣ, некӣ натавон кард.

Носири Хусрав

Илми бокор судманд бувад,
Илми бекор пойбанд бувад.

Саной

Пурсидан айб нест.

Турфа шогирде, ки дар ҳайрат кунад устодро.

Қалам гуфто, ки ман шоҳи қаҳонам,
Қаламкашро ба мақсад мерасонам.

Хунар аз дониш, дониш аз хониш.

Чинор аз устуворӣ подшоҳи соябонӣ шуд,
Дарахти арча аз сахтӣ ниҳоли ҷовидонӣ шуд.

Нодон монда шуданаша, кӯса пир шуданаша,
намедонад.

21. ДОНОЯ

Аз кулӯх ҳам алов мепарад.

Гунгам-гунгам, ягон-ягон меҳунгам¹⁷.

Курбоққаро ҳам зер кунӣ, ваққос мекунад.

Қаллаи говро аз бозор харӣ, забон мебарорад.

Ба доно ишорат, ба нодон калтак.

То ҷанги мадраса нахӯрӣ, мулло намешавӣ.

Гапа аз келини таги ҷодару ҷӯпони сари кӯх
шунав.

а) Хари гумшударо аз духтари хона пурс.

¹⁷. Қиноя аз шахси камгапе, ки гоҳ-гоҳ суҳанҳои
пукта мегӯяд.

Доно ба иморати сухан машғул аст, нодон ба
иморати бадан.

Доноӣ захр, нодонӣ шакар.

а) Доноӣ асал асту нодонӣ шакар,
Нодонӣ бифурушу доноӣ бихар.

Надонистан айб нест,
Нахондан айб аст.

Ё гарди меҳмонхона хӯр, ё гарди мадраса.

Нодон гап занад, доно панд мегирад.

Нодон сухан кунад, доно қиёс.

а) Он кас, ки бидонад ва бидонад, ки надонад,
Аспи тараби хеш ба афлок расонад.

Он кас, ки надонад ва надонад, ки надонад,
Дар ҷаҳли мураккаб абадуддаҳр бимонад.

Он кас, ки надонад ва бидонад, ки надонад,
Мискин хараки хеш ба манзил бирасонад.

Пур дону кам бигӯй!

Сухан бисёр дону андаке гӯй,
Якero сад мағӯ, садро яке гӯй.

Саъдӣ.

Пур дидам, омӯхта шудам,
Хом будам, пухта шудам.

Ҳамадон бошу ҳамагӯй мабош.

Ҳар кас, ки донад, дарнамонад.

22. АҚЛ

Аввал ақл в-он гаҳ давлат.

Агар ақл кӯр бошад, аз дидан бино чӣ гила?

Ақли расо қанд хӯрад, ақли кӯтоҳ фанд.

Ақл бозор надорад.

Ақл дӯсту қаҳл душман.

Ақл набошад, калла кадуи холӣ.

Ақли чӯрӣ баъди пешин.

Ақл пешрави давлат.

Ақлу одоб — Ҳасану Ҳусейн.

Ба хусн манигар, ба ақл нигар.

Гап дар салла не, дар калла.

Дандони ақл катӣ кас баақл намешавад.

Нури ақл дониш аст.

Қасе, ки фаҳм надорад, ба вай суҳан ҳайф,
Гуле, ки бӯй надорад, ба вай чаман ҳайф.

Май душмани хирад.

Одаму ақл, гӯсолаву дум.

Оқилон аз паи нуқат нараванд.

Чаро оқил кунад коре, ки боз орад пушаймонӣ.

Қаҳр биёяд, ақл меравад.

23. ҚАСБУ ҲУНАР

Ба як ҷавон чил ҳунар кам.

Гунҷишкро кӣ кушад? — Қассоб.

Марди боҳунар хор намешавад, ба дӯсту
душман зор намешавад.

Наққош нақши сонӣ беҳтар кашад зӣ аввал.

Орди гандум ҳама ҷо, пазанда ҷо-ҷо.

Сад задани сӯзангар, як задани оҳангар.

Чевари ўрдаҳою кафанбури мурдаҳо.

Усул ба дасти нақорачӣ.

Ҳунар аз нукраю тиллою зар беҳ.
Ҳунар аз мулку мероси падар беҳ.

Ҳама чиз гум мешаваду ҳунар не.

Ҳунар дорӣ, хазинаи зар дорӣ.

Ҳар кор як тов¹⁸ дорад,
Осиёб чарху нов дорад.

24. МЕҲНАТ, ҲАРАКАТУ БАРАКАТ

Аз кори кас на дил меосояд, на даст.

Аз миннат тарсу аз меҳнат натарс.

Хусни инсон дар меҳнат.

Аз ту ҳаракат, аз ман баракат.

а) Аз ҳаракат баракат рӯяду аз ҳез ҳез.

Ба меҳнат гар қаринӣ,

Дарди бадан набинӣ.

Барвақт кор, барвақт бардор.

Кор вақт дорад, дарё кашқ.

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,
Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

Саъдӣ

Меҳнат фаровон мекунад,
Танбалӣ вайрон мекунад.

¹⁸. Тов — тоб, тартиб, низом.

Ба кори кас дар тобистон даст хунук хӯрдаст.
Дарёро об машхур мекунад, одамро меҳнат.
Даст ба кору дил ба ёр.

Дасти одамизод гул.

Дасти худро кор фармо, миннати нокас накаш.

Дасту бозуям — обу орзуям.

Даст чунбад, даҳон мечунбад.

Зарро дар оташ, одамро дар меҳнат
месанчанд.

Кор пеши кордон осон.

Кори бача — ҳезуми шохча.

Кори имрӯзаро ба фардо магузор.

Бикӯш имрӯз, то гандум бикошӣ,
Ки фардо бар чаве кодир набошӣ.

Саъдӣ

Кори нокарда шохаҳо дорад.

Қорро аз даст гиру ноларо¹⁹ аз даҳон.

Накӯ кардан аз пур кардан аст.

Меравад поякам,
Меҳӯрад ноякам²⁰.

¹⁹. Нола — тика, луқма.

²⁰. Ной — даҳон, гулӯ.

Меҳнат кунӣ, ҳалол кун,
Ҳосилашро чувол кун.

Меҳнати баҳор,
Пур кунад анбор.

Меҳнати тобистон,

Роҳати зимистон.

а) Кулӯхи (саргини) тобистон — мевани
зимистон.

Гушна ба шер мезанад.

Меҳнати ҳалол — нони бемалол.

Ҳар кӣ ҳалол кор кард,
Ҳамба²¹ пур аз орд кард.

Бофанда нашав, ки зинда дар гӯр равӣ,
Деҳқонбача шав, ки марди пурзӯр шавӣ.

Дандон дорӣ, осиеби гардон дорӣ.

Мулло бошӣ, такрор кун,
Деҳқон бошӣ, шудгор кун.

Номи баланди пуршараф аз кор меояд ба каф.

Ранчи худу роҳати ёрон талаб.

²¹. Ҳамба — анбори орду гандум.

Рӯи меҳнат сиёҳ, рӯи роҳат сафед.

Сусткор доимо дар кор,
Тезкор доим бекор.

То кор накуни, санги сиёҳ лаъл нагардад.

То ранҷ набарӣ, ганҷ муяссар нашавад.

Небурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад.

в) Ранҷи мо — ганҷи мо.

г) Ранҷ бурдӣ, ганҷ бурдӣ.

Як дама кор, қаҳолааш²² сад хара бор.

Яке гадоӣ, яке саққоӣ²³.

Оҳан дар гармиаш тоб меҳӯрад, одам дар
хурдӣ.

а) Оҳана дар гармиаш мекӯбанд.

Ҳар кор ба вақташ фарз.

а) Ҳар кор дараке²⁴ дорад, осиеб хараке.²⁵

²². Қаҳола — ба маънои ташвиш.

²³. Саққоӣ — машқобӣ.

²⁴. Дарак — ба маънои роҳу равнш.

²⁵. Хараке — чӯби болон санги осиеб, ки бо хара-
кати санг ба кор даромада, аз дӯл гандумро
мерезонад.

Чуфту дарав — бозӣ,
Чигинакашӣ — дастандозӣ.
Оҳ, так-таки ордбезӣ²⁶.
Чӯянда — ёбанда.
Пурсида-пурсида Маккаро ёфтаанд.
Ба шутур хор лозим шавад, гардан меёзонад.
Бе давлатӣ асар кунад, камон гиру шикор кун.
Бикаш хирвич,²⁷ бизан ревич²⁸.
Ба умеди худо нашав, бутта маҳкам дор.
Ганҷи гадоӣ барака надорад.
То қон нақанӣ, қонона қанӣ?!
То зан нағирӣ, қайнона²⁹ қанӣ?
То кӯҳ наравӣ, дӯлона қанӣ?
Шиштагӣ бўрӯю гаштагӣ дарё.
Об дар як қой истад, бўй меғирад.

²⁶. Душворини ордбезӣ ва осон будани қор таъкид шудааст.

²⁷. Хирвич — пору.

²⁸. Ревич — як навъ таоми серравғани ҳалвомонанд.

²⁹. Қайнона — хушдоман.

25. ҚАДРШИНОСЯ ВА БЕҚАДРИЯ

Аз сада соя, аз бед хода.

Арзон беиллат не, қиммат бе ҳикмат.

Қишмиши сафед дар кӯчаҳо ҳайрон аст,
Қишмиши сиёҳ дар кисаи мирон аст.

Бӯи мушк пинҳон намомонад.

Мушк он, ки худ бибӯяд,

На, он, ки аттор бигӯяд

Саъдӣ

Аз оби даҳони сағ, дарё ҳаром намешавад.

Дурр ба гил афтад ҳам, қиматаш ҳамон.

Санги бадгавҳар агар косаи заррин шиканад,

Қиммати санг наяфзояду зар кам нашавад.

а) Дурр дар тағи лой ҳам дурр аст.

б) Тилло дар тағи саргини хар ҳам ҷило
медихад.

Мӯҳраи шикӯф дар замин намомонад.

а) Моли нағз дар кӯча намомонад.

б) Духтар рӯи хона намомонад.

Қӯзаи наву оби хунук.

Либоси кӯҳна қадри мардон кам намесозад.

Агар гавҳаршинос бошӣ, теғро урён тамошо
кун.

Намака мисқолаш ҳам намаку хирвораш
ҳам намак.

Нон ҳам нону нонреза ҳам нон.

Одама дар чанда шинос.

Олим шудан осон, одам шудан мушkil.

а) Олим шудан чӣ осон,

Одам шудан чӣ мушkil?!

Фикри нон кун, ки ҳарбуза об аст.

Як гулу сад харидор.

Ба як Юсуф³⁰ хазор харидор.

Ҳар гулеву як бӯе.

Чорӯби нав тоза мерӯбад.

26. АДАБУ ОДОБ

Аз беадабӣ касе ба мақсад нарасад,
Зеро, ки адаб тоҷи сари мардон аст.

³⁰. Юсуф — қаҳрамони афсонавӣ, ки дар зебӣ
ҳамто надоштааст.

Аз Лукмони Ҳаким пурсиданд, ки «адабро аз
ки омӯхтӣ?» Гуфт: «Аз беадабон»³¹.

Аз сурати холи як зарра сират бех.

а) Сурататро чӣ кунам, гар ту надорӣ сират,
Қас ба як чав нахарад сурати бесиратро.

Ал-ҳаёю вал-имон³².

Изои мӯъмин ҳаром.

Гунахро узр шӯяд, чомаро об.

Расвои хона бошу аз маърака не.

Як санг зи роҳ бардоштӣ, тухми адабро коштӣ.

Ҳар чавоне, ки беадаб бошад,
Гар ба пирӣ расад, ачаб бошад.

Чон дар тани марди беадаб ларзон аст,
Сад чон диҳиyo адаб харӣ, арзон аст.

Чомаро ба тан надӯхтаанд.

Бояд аз мардон адаб омӯхтан.

Аттор

31. Ин зарбулмасал давом дорад: Ҳарчӣ беадабон
карданд, ман накардам, — гуфтааст Лукмони
Ҳаким.

32. Қасе ҳаё дорад, имон дорад.

27. ЗАБОН ВА ОДОБИ СУХАН

Забон — тарозуи ақл.

Мақол — зеби суҳан.

Забона донӣ, дила меёбӣ.

Сад шаҳрба равӣ, сад суҳан медонӣ.

Аввал таом, баъд калом.

Дурр шиканаду суҳан не.

Забонро покиза ниғаҳ дор!

Забони покро ҳайф аст бисёр,
Ки бо лафзи дурӯғ олуда соӣ!

Ба суҳани нағз қони одам сер мешавад.

Забон дар қон худ монад, забон аст,
Вагар нуқта зиёд ояд, зиён аст.

Забони сурх сари сабз медиҳад барбод.

Қиро забон на ба банд аст, пой дар банд аст.
Рӯдакӣ

Забон устухон надорад.

а) Забон як порча гӯшт.

Зарбулмасал — дар гап асал.

Сад мушт ба як неш намеарзад.

Заҳри забон аз заҳри мор бадтар.

Заҳми табар мераваду заҳми сухан не.

Заҳми синон бар тан асту заҳми сухан
бар чон.

Ба гапи нағз мор аз хонааш мебарояд.

Гап дар даҳон мисоли дур аст,
К-аз даҳон барояд, олам пур аст.

Гапе, ки аз байни сӣ дандон барояд, ба
сиюду даҳон мерасад.

Гапа кобӣ гап мебарояд, замина кобӣ об.

Кордон мурдааст, гапдон бурдааст.

а) Аз гап гап мебарояд.

Халқ ҳаст, гап ҳаст.

Қалтак ба гӯшт расад, сухан ба устухон.

Он чӣ дар дил аст, бар забон ояд.

Одама гӯшташ ҳарому лафзаш ҳалол.

Шаҳрбандон ҳасту даҳанбандон не.

Ошро намаку одамро сухан.

Сухани ҳақ талх аст.

Сухан аз даҳони Лукмон хуш аст.

Харро халаю одамро гап.

Як гап сесаду шасту шаш паҳлу дорад.

Як гап чанд думча дорад.

Хоксорӣ зиннати инсонист.

Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта (нукта) мақоме
(маконе) дорад.

28. УМЕДУ ОРЗУ

Аз ҷони набаромада умед.

Ба умеди кабоб омадем, дидем, ки ҳар даре
мекунамд.

Ба умеди шаби ҳафт, дилам аз худ рафт.

Ба умеди чоруки амонӣ,³³
Пота дар хок намонӣ.

Ба пои рафта умед.

33. Амонӣ — амонатӣ, ба орият гирифташуда.

Ба умеди оши ҳамсоя турб матарош.

Бузак-бузак, намур, ки баҳор меояд.

а) Бузак-бузак, нумур, ки ҷави баҳорӣ
мерасад.

Гови пир кунҷора хоб мебинад, гурба чарбу.

б) Гурусна нон хоб мебинад.

Дидагиҳо (хӯрдагиҳо) пушаймон, надидагиҳо
(нахӯрдагиҳо) дар армон.

Дили кӯр ҳам ёр мекашад.

Дил даванд.
Асп лаванд.

Кӯр чӣ мехоҳад? — Ду дидаи бино.

Дунё ба умед,
Шайтон ноумед.

Ҳиндустон дур бошад, пойгаҳаш наздик

Зикри айш — нисфи айш.

Кам бошаду беғам бошад.

а) Кама тияду ғам не.

Кӯҳ ба кӯҳ намерасад, одам ба одам мерасад.

Моҳро понздаҳаш сиёҳ, понздаҳи дигараш
сафед.

Поёни шаби сиёҳ сафед аст,

Аз ноумедиҳо бaсе умед аст,

Поёни шаби сияҳ сафед аст.

Низомӣ.

Одам ба умед зинда.

Орзуи дӯғро бо моҳтоб шикастаанд.

Орзу дар ҷавонӣ айб нест.

Пулам дар зоғ бошад, зоғ амон бошад.

То реша дар об аст, умеди самар аст.

Тӯйдор ба умед, ки Алӣ ба равған рафтааст.

Як дари баста, сад дари кушода.

Ҳалво гуфтан катӣ даҳон ширин намешавад.

Ҳар чоро макун орзу

Як сангу як тарозу.

Ҳар рӯз ид нест, ки чалпак (ҳалво, кулча)
хӯрӣ.

29. ФАЗИЛАТИ СОҲИБИХТИЁРИ

Ихтиёр ба дасти бахтиёр.

Дил мекашад, по меравад.

Дил-дили Зайнаб.

Хари хоҷаву хирмани хоҷа.

Моро чӣ аз ин қисса, ки гов омаду хар гуфг.

Исо ҳам ба роҳи худ, Мӯсо ҳам.

Шутурро ба мазор чӣ кор?

Ба харе, ки бор надорӣ, чӣ кор дорӣ.

30. БАХТУ ТОЛЕЪ

Бахт аз таваккал.

Таваккалия буҷулаш олчӣ.

Бахт соҳиб наменурсад.

Бахт ба дасти бахтбар аст.

Хока гирад, зар гардад,
Чӯба гирад, тар гардад.

Бахт—бахти аввал.

Бахт чӯй, марди майдон бош!

Духтар пир, бахташ мир.

Бахти камбағал бахти бойро меғалтонад.

31. НОБАРОБАРИ, НООМАДИ КОР

Аспро ёфтам дастро не,
Дастро ёфтам, аспро не.

Бетолё агар кишт кунад, об наёбад,
Хуштолёро киштаву нокишта баробар.

Болои сӯхта намакоб.

Болои дард чипқон³⁴.

Болои мурда сад чӯб.

Ман дузд шудам, маҳтобшаб шуд.

Қабки ачал нарасида ба дом намеафтад.

Умр агар хуш гузарад, зиндагии Хизр кам аст,

Вар ба нохуш гузарад, ним нафас бисёр аст.

Зиндагӣ ба муроди ҳама кас натавон кард.

Ҳар чое, ки санг аст, пеши бузи (пон) ланг
аст.

Ман омадам ба дилхушӣ, аз пешам баромад
ғӯзакашӣ.

Аз бечизӣ натарс, аз бекасӣ тарс.

Аз барф гурехта, ба борон вохӯрдм.

34. Чипқон — калман туркӣ, пучак.

Навбат, ки ба мо расид, «бале»-ро «бало»
навишт.

Аз зоғ ҳам мондам, аз раззоқ ҳам.

Аз худ мондӣ, аз олам мондӣ.

Ба сар хоридан нохун надорад³⁵.

Ба гадо чӣ диҳанд? — Харбузаи качак.

Гадо бор ёбад, борчога намеёбад.

Дастам намерасад ба гиребони орзу,
Зоғон хӯранд меван шохӣ баландро.

Дар дил ҳавасо дорам.
Дасти норасо дорам.

Чу рафт кор аз даст, дарег суд надорад.

Зоғе бе доғе не.

а) Ҳар зоғеву як доғе.

Камбағалро аз болои шутур сағ газидааст.

Рӯбоҳ ба харсавор вомехӯрад.

а) Хари кӯру оғили танг.

Гови кӯру оғили холӣ.

³⁵. Киноя аз камбағалӣ.

Як умр кардам сӯзанфурӯшӣ, зиёд нашуд
ризку рӯзӣ.

Ҳамқад ёфтаму ҳамдил наёфтам.

а) Қадам боин қад ёфтаму дилам боин дил не.

Сари беғавғо дар гӯр.

Як сару сад ҳаёл.

Дар ноомади қор шиша сандон шиканад,
атола дандон.

Қори шаб хандан рӯз.

То тарёк аз Ироқ оварда шавад, моргазид
мурда бошад.
Сагдӣ

32. НОЧОРИ, НОБАРОБАРИ, ТАҲОИ

Ғушна ба шер мезанад.

Дар нестӣ чора нест.

Дев киро занад — муфлисро (ғарибро).

Қайк аз нам, шабушк аз ғам.

Лучӣ мешинонад, ғушнагӣ медавонад.

а) Лучӣ ба хона мекашад, гуруснагӣ ба дарҳо.

Лаб гуфт, ки омад, даҳон гуфт, ки даромад,
гулӯ гуфт, ки фаромад, шикам гуфт, ки: Чӣ
буд, ки инсӯтар наомад?

Моли араб пеши араб.

Моргазидаро хоб мебарату гуруснаро не.

На хӯрдаву на бурда,
Гирифтам дарди гурда.

Хонабардӯш як бинию ду гӯш.

Шутур хор хӯраду хор мироъат кунад.

Садаспаро ба якаспа кор афтадааст.

Саг ба чанда дармеафтад.

Яке зор, яке безор.

Панҷ панҷаи ангушт баробар нест.

Аз Ҳиндустон умед асту аз гӯристон не.

Аҷаб толеъ, ки ман дорам, ширам чурғот
мегардад,

Ба дастам қарчиғай афтад, ваям калхот
мегардад.

Берӯзия, ки нон ба даҳонаш расид, биниаш
хун мешавад.

Болини ғарибӣ аз санг сахт.

Дастн шикаста кор мекунад, дили шикаста не.
Як сарро чи бӯстону чи гӯристон.
Ба ҳар бутта алоб афтад, ҳудаш месӯзад.
Дар азохона ҳар кас ба мурдаи худ мегиряд.
Ҳар касро пояш сӯзад, ҳудаш пешн об
медавад.

33. НОИЛОҶИ, НОМУМКИНИ

Аз беамакӣ хара амак,
Аз бенамакӣ санга намак.

а) Аз тақозои замона шӯраро гуфтам «намак»,
Хирсро гуфтам «тағо»-ю хукро гуфтам «амак».

Замин сахт, осмон баланд.

Зорӣ дораму зӯрӣ не.

Будӣ доно мекунад, нобудӣ ҳайрон (гумрох).

Бошад, чиҳо кунам,

Набошад, чико³⁶ кунам?

Худама чико кунам,

36. Чико — чӣ кор.

Чархама³⁷ куҷо кунам?

Беша бе шер не, дарё бе моҳӣ.

Хонаи гург бе устухон намешавад.

Бо «ҳалво» гуфтан даҳон ширин намешавад.

Дар ҳафт нашуд, дар ҳафтод,
Олуҳча³⁸ ба замин афтод.

Мавиз бе думча не, одам бе номча.³⁹

Мурғ бе пару одам бе ном намешавад.

Моҳ бе айб намешавад, ситора бе дум.

Мурда ба гӯр бе кафан намеравад.

Оби рехтаро бардошта намешавад.

Оринҷро бо дандон газида намешавад.

Ќувولي холи рост намеиствад.

Мусулмонӣ дар шикамсерӣ.

37. Чархи ресмонресӣ.

38. Олуҳча — чор, манаҳ.

39. Номча — ба маънои лақаб. Дар байни мардум лақабмонӣ маъмул аст.

34. ФЕЪЛИ БАД, ЗОЛИМЯ, БЕАДОЛАТИ

Аз бадон гар бадӣ омӯхтӣ,
Хонаи сад бегунохро сӯхтӣ.

Аз дилозор ҳама безор.

Аз мор морбача мерӯяд.

Аспро дар охури хар бандӣ, хар мешавад.

Ачали буз расад, нони чӯпона меҳӯрад.

а) Сага ачалаш ояд, ба девори масҷид
мешошад.

Ганда мурдан надорад.

Бадба пано нест, некба бако.

Бадкирдор бадандеш бошад.

Бадхоҳи касон ҳеҷ ба мақсад нарасад.

Ба хизмат — тўҳмат.

Бо одами бад ҳамсоягӯр накунад.

а) Бо одами ганда ҳамхона кунаду ҳамсоягӯр
накунад.

Гап дар ганда, шабушк дар чанда.

Гов мурад ҳам алоии чашмаш намеравад.

Намади сиёҳ ба шустан сафед намешавад.

Гург гӯсфандро хурад ҳам, даҳонаш хунолуд,
нахурад ҳам.

а) Гург гӯсфандро хӯрад, нахӯрад бадном.

Гург бӯр аст, ҳамааш дарранда.

Гург бачаашро гургӣ ёд медиҳад.

Гуфтаи муллоро куну кардаашро не.

Гӯшти хару дандони саг.

Лагади харро хар мебардорад.

Дарди бадро давои бад.

Давои қурут — оби чӯш.

Дили одаткарда балои ҷон.

а) Феъли (хӯи) бад балои ҷон.

Агар зи дасти ҷафо бар фалак равад бадхӯй,
Зи дасти хӯи бади хеш дар бало бошад.

Саъдӣ

Тарки одат амри муҳол.

Оби ганда ба хандақ.

Дар замини сӯхта сабза мерӯяд, рӯи сӯзанда
сиёҳ.

Девона гурез, ки маст омад.

Маст гурез, ки зармаст омад.

Забони бад тег дорад.

Калон кунӣ сағбача, гирад аз банди поча.

Сағбача калон шуду аз банди пой гирифт.

Кӯчахандону хонагирён.

Лабе, ки ханда надорад, шикофии девор аст.

Лоларо гуфтам: «— Сняҳдил буданат аз баҳ-
ри чист?

Гуфт: — «Холаш ин бувад ҳар кас, ки дар
саҳро нишаст».

Ҳарчӣ кунӣ бар падарат,
Ҳамон кашӣ аз писарат.

Накун ба падарат, мекашӣ аз писарат.

Нашъа гуфтааст: «Баъд аз сад сол ҳам дево-
на шавӣ, аз ман дон».

Замина об вайрон мекунад, одама одам.

Чуйро об вайрон мекунад, одам одамро.

Одами бад чу каждум,
Заҳр кунад ба мардум.

Сад рӯз дар машк андозамат, эй дӯғ, ҳамон
дӯғу ҳамон дӯғу ҳамон дӯғ.

Сер бошӣ, дида наметавонанд, гушна бошӣ
дода.

Хабаркашро мадеҳ дар назди худ чой,
Ки дар як дам кунад сад фитна барпой.

Қаҳтии намак се рӯз.

Одами бадфеълу нодон,
Зинда бошад, мурда дон.

Феъли саг ба соҳибаш маълум.

а) Феъли хара соҳибӣ хар медонад.

Феъли бад — коҳиши чон,
Нафси бад — балои чон!

Хӯе (феъле), ки ба шир даромадааст, бо чон
барояд.

Хӯи бад бар тан балои чон бувад,
Мардуми бадхӯй кай инсон бувад.

Хӯе, ки ба шир дар бадан рафт,
Он гаҳ биравад, ки чон зи тан рафт.

Низомӣ

Хӯи баде, ки дар табиат нишаст,
Наравад то рӯзи киёмат аз даст.

Хас(м) каму чаҳон пок.

Худозада бошу арвоҳзада не.

Чоҳкан зери чоҳ.

а) Бад макун, ки бад афтӣ,
Чаҳ накан, ки худ афтӣ.

б) Чоҳкан осудагӣ аз чоҳ надорад.
Эраҷ Мирзо

Эй бародар, дур бош аз ёри бад,
Ёри бад бадтар бувад аз мори бад.

Як гап задам дар мастӣ,
Дар қанҷигам⁴⁰ барбастӣ.

Ўсма мераваду қош мемонад.

а) Барф мераваду хунукнаш мемонад.

Ҳама одат мераваду одати бачагӣ не.

Аз машомам наравад одати тифлӣ ҳаргиз.

Гар ба тобут равам, чунбиши гахвора кунам.

Ҳар кӣ бадӣ кард, ба бад ёр шуд,
Ҳам ба бади хеш гирифтор шуд.

Ҳавон бад нек мешаваду одами бад не.

Ҳаркӣ бо бадон бишинад, нақӯй набинад.

⁴⁰. Қанҷига — ин қо тахтапушт.

Ҳамнишинат зоғ шавад, меҳӯрдагиат саргин.

Ҷои золим — ҷаҳаннам.

Ҳукми подшоҳ вочиб.

Мирӣ — хунхорӣ.

Аз нони амир мушти фақир беҳ.

35. БЕПАРВОЙ

Азроил чӣ парвои бачаи мардум дорад?

Болоро бод бараду поёнро сел.

Дунёро об зер кунад, мурғобиро чӣ ғам?!

Ду зан як ҷо шавад, вақти подагашт шавад.

Ёфтӣ ҷота, дароз кун пота.

Мана газад, туя чӣ ғам?

Ман нигарам, ту нигар, рӯзамон намози дигар.

а) Ман шину ту шин,
Рӯз намози пешин.

Мо дар чӣ хаёле му фалак дар чӣ хаёл,
Мо дар паи ободӣ, фалак вайронкор?!

Хари бакиро, чӣ бегонаю чӣ ошно.

Табари мардум зеркундааш аз санг.

Шикамсер чӣ парвон шикамгурусна дорад.

36. БЕҲУДАГУЌ

Маҷоли сухан то наёбӣ зи пеш,
Ба беҳуда гуфтан мабар қадри хеш.

Саъдӣ

Дарвозан шаҳро баста мешаваду даҳани
мардумро не.

Пон шишта гул оварад,
Пон гашта...

Рафтам ба дарҳо, овардам хабарҳо.

Рӯи ғайбатчӣ — сиёҳ.

Ғайбати кас то битавонӣ, нагӯй.

З-он ки зи ғайбат биравад обрӯй.

То шаф-шаф гуфтана шафтолу гӯй.

Як пула гап не, сад пула ғучола.⁴¹

Чу гуфтори беҳуда бисёр гашт,

Сухангӯй дар анҷуман хор гашт.

⁴¹. Ғучола — ин ҷо ба маънои хархаша, ҷанҷол омадааст.

37. АИБЦУЙ, НУҚСОН

Айби худ аблаҳ набинад дар чаҳон,
Бошад андар ҷустани айби касон.

Аввал гиребони худ бибӯй.
Баъд айби дигарон бичӯй.

Мора пӯсташ ало бошад, одама дарунаш.

а) Сиёҳни мол аз берун аст, одам аз дарун.

Ангура хӯру боғаша напурс.

а) Харбуза бихӯр, туро ба полез чӣ кор?

Аз паси мурда бад набояд гуфт.

Афтида ба лағжида механдад.

а) Беэзор ба почаканда хандидааст.

б) Буз гӯсфанда хандидааст.

Дег ба дег гуфтааст: рӯят сиёҳ.

а) Дег дега хандидааст, ки:
— Таги ту сиёҳ!

Душман, ки айб наёфт, «думи сагат қач» —
меғӯяд.

Дех кучову дарахтон кучо?

Ман холама механдам, холам олама.

Қӯри худу бинои мардум.

Наханд ба хешат, ояд ба пешат.

а) Ханда накун ба хешат,
Давида биёд ба пешат.

Шикану мағзаша бин, савор шаву раҳаша бин.

Айб дар ош не, дар мош.

а) Айб ар ош ё дар мош.

Айбро кӣ кунад? — маъюб.

Арӯс чӣ буд, ки гулмича баровард.

а) Бе ин чӣ будӣ арӯс, гулмича баровардӣ?

Гул бе хор нест, асал бе ору.

Қал агар табиб мешуд, сари худро даво
мекард.

Қар ду бор механдад.

Қори девона — вожгун.

а) Қори девонаро худо буд мекунад.

Одинамоҳи гули зард,
Ҳама қояш пури дард.

Чашмат кабуд бошад, аз сурма чӣ гила?

Чилмангушак⁴² худаи чӣ, ки гӯшташ бошад.
Шутур дура дидасту наздика не.
Шутур качиша намебинад, санбаққа паҳмиша.

38. БЕВАФОЙ

Аз дил биравад ҳар он ки аз дида бирафт.

а) Меҳр дар чашм.

Аспу зану шамшери вафодор кӣ дид?
Дар хонаи симурғ сари мор кӣ дид?

Саги мову қакиданаи дар ҷон дигар.

Бегона агар вафо кунад, хеши ман аст,
Гар хеш ҷафо кунад, бадандеши ман аст.
Хайём.

Деги сиёҳ боло шавад,
Хешу табор пайдо шавад.

а) Деги калона бор кун, хешу табора ёд кун.

Аз хеши дур ҳамсоии наздик беҳ.

Хеши сари серӣ — луқмаҳои панҷсерӣ.

42. Чилмангушак — паррандаи бисёр хурд.

39. БЕАДАБИ, БАДГУЙ, БЕНОМУСИ

Беадаб танҳо на худро дошт бад,
Балки оташ бар ҳама офоқ зад.

Аҳмади порина, савдогари Қармина.

Банд меканаду гиреҳаш мемонад.

Иллат равад ҳам, миннат намеравад.

Нахӯди пеши қошук нашав.

Бетамиз рӯй надорад, шарманда ҳаё.

Нони гандумӣ надорӣ, забони мардумӣ ҳам
надорӣ?

Хофиз манаму бародарам мехонад.

Бо дуои кӯрмуш ҳаво намеборад.

Гапи дупӯста — деги ношуста.

Гапи зишт таги хишт.

Оби ганда ба хандак.

Гапи бисёр як хара бор.

Ба бисмилло об ранг намегирад.

Дуздию ғарӣ паси саргини хар.

Ҳам ғарӣ ҳам пешгирӣ.

а) Ҳам ғарию ҳам дуздию ҳам шолҳангӣ⁴³

Номард занад лофи мардӣ.

Пушти ману табари қассоб.

Шарми гадо то дари аввал.

а) Гадо то як дара дидана.

Май ба мастӣ мебарад, мастӣ ба пастӣ.

Чон-чон хонаи мардум,
На ғами нону на ғами ҳезум.

40. ХАСИСЯ

...Чашми танги дунёдорро.
Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр.

Саъдӣ

Аз гӯристон гузарад, як чӯб кам мешавад.

Аз пули хасис ситора наздик.

Аз навкисса қарз макун,
Қарз кунӣ ҳам, харҷ макун.

Остони домулло аз зар шавад,

43. Шолҳангӣ — доду фарёди беҳуда задан.

Ду чашмакаш ба дар шавад.

Аз қазо як кас зи хони мумсике нон бишканад,
То қиёмат миннаташ бесанг дандон бишканад.

Хасисро чон додану нонашро шикастан
баробар.

Аз кана мӯ мекана (д).

Аз оташаш гарм нашудам, аз нафасаш нарм.

Атон ўро ба лиқон ў бахшидам.

Ба ҳарис гов диҳӣ, ба чашмаш гӯсола метобад.

Бофанда кафангадо.

Бофанда мурду кафан наёфт.

Кулол дар мундӣ об хӯрдааст.

Устон кафшдӯза занаш пойлуч.

Сӯзан ҳамаро пӯшонда ҳудаш луч мондааст.

Чорасозон дар илочи кори худ бечораанд.

Буз кушту маро меҳмон кард,
Худ хӯрду маро бадном кард.

Давлаташро фил бардорад, миёнаш бишканад,
Ҳимматашро пашша бардорад, ба Ҳиндустон
барад.

Дилаш, ки нашуд, «бандам орд дорад», —
мегӯяд.

Ин пулатба пишак офтобба намебарояд.

Моли мумсик насиби (хӯроки) бебок.

а) Моли мумсик еми хирсу хук.

На худ хӯрду на ба кас дод,
Ганда карду ба магас дод.

Нофи худро худ буридааст.

а) Ҳеҷ кас нофи худаширо худаи набуридааст.

Об дар ҷои сахтӣ менстад.

Пои мору шири мурғу нони мулло кас надид.

Ҷарфи зихна ду ҳисса.

Харҷи мумсик дучанд.

Худама кушу бузама накуш.

Шиками гург сер шавад ҳам, чашми гург сер
намешавад.

Ҷои хасис ранг намегирад.

41. БАДНАФСЯ, ҲАРИСИ

Аз пай ину он шуд,
Дасти холи равои шуд.

а) Аз ин монда, аз он ронда.

Ба хӯрдан, ки сер нашудӣ, ба лесидан сер
мешавӣ?†

Дар хӯрдан наҳанг,
Дар кор бузи ланг.

Даҳон — марди паҳлавон.

Зи камхӯрӣ чу оҳу дар паридан,
Зи пурхӯрӣ чу моҳӣ дар тапидан.

а) Зи пур хӯрдан ба рӯзе сад бимирад,
Зи кам хӯрдан касеро таб нагирад.

б) Зи пур хӯрдан ҳазорон мурда дидам,
Зи кам хӯрдан чу оҳу мепаридам.

Иллати мардум зи пурхӯрӣ бувад,
Хӯрдани пур тухми беморӣ бувад.

Низомӣ

Қамакак, ҳар дамакак.

а) Кам-кам хӯру ҳар дам хӯр.

Тандурустӣ агар ҳавас бошад,
Андаке аз таом бас бошад.

Биной

Кам хӯрдӣ, бурдӣ,
Пур хӯрдӣ, мурдӣ.

Пур хӯрдию дам кардӣ,
Умри худро кам кардӣ.

Ҳама дарди тан дар фузун хӯрдан аст.

Асади Тӯсӣ

Қоҳ-ку аз мардум, қаҳдон ҳам аз мардум аст?

Намехӯрам-намехӯрам, оши маро дар тағора
каш.

Нафси бад-балон чон.

Нафси дунё оташи сӯзон бувад.

Тухмдузд уштурдузд шудааст.

Нимта ту те, нимта додари,
Хока хӯрад модари.

Ош бошад, Қалъан баланд⁴⁴ чӣ роҳ?

а) Палав будагӣ чоба Даҳбед⁴⁵ як қадам.

Панҷ панҷаро (даҳ ангуштро) ба даҳон
маяндоз.

44. Қалъан баланд — номи мавзеъ, деҳа дар ноҳияи Уротеппа.

45. Даҳбед — номи мавзеъ дар Самарқанд.

Сад чон фидои як шикам.

Беваю сағира ҳафт шикам дорад.

Хоҳӣ, ки шавӣ сер аз ош,
Байни ду табақ муштарак бош.

Хӯрӣ, катта шавӣ, нахӯрӣ латта.

Шайтонро гуфтанд, ки: «Хок меҳӯрӣ?
Гуфтааст: «Равған дорад?»

Шикампо ба мақсад мерасад, ба манзил не.

Ҳар ҷо, ки ош аст,
Қал фаррош аст.

Башӯй гирист, бешӯй гирист, духтари хона
кӯри гириста.

42. ХУДБИНИЙ

Аввал хеш — баъд дарвеш.

Айни барфи дудама — ҳама безор аз рама.

Айни ширу далама⁴⁶ — ҳама соҳиби рама.

Азони худ зери тағора,
Азони кас ҳарҷо нағора.

⁴⁶. Далама — фалла.

а) Аз они худ — «мон, ки мурам»,
Аз они ҳамсоя — «биёр, хӯрам».

Ба оши тайёр — баковул.

Ба худат, ки раво надидӣ, ба хешат ҳам раво
набин.

Ҳар чӣ, ки бар хеш надорӣ раво,
Бар дигаре низ набошад раво.

Хусрави Деҳлавӣ

Баъд аз сари ман офтоб ҳаргиз набарояд.

Тире, ки аз мо хато хӯрд, нишонааш аз санг.

Бемор сиҳат шуданӣ бошад, табиб ба пон
худаш меояд.

Буз дар ғами чону қассоб дар ғами чарбу.

Марги хар — тӯи сагон (зогон).

Мушро қонканню гурбаро бозӣ.

Буз нанолад, бузҷӯш бинолад.

Вақти хӯрдан меҳр меравад.

Девона ба кори худ хушёр.

Деге, ки барои ман начӯшид, ба дарунаш
хок чӯшад.

Боғбонро вақти мева ҳарду чашмаш кӯр
шавад,

Кӯр шаваду кар шавад, овози касро нашнавад.

Дили нохоҳам, узри бисёр.

Дузд ҳам худо мегӯяду соҳиби гов ҳам.

Дунё сӯзад, сӯзаду кабоби девона (дарвеш)
пазад⁴⁷.

Хари лӯлия об деҳу пулашро гир.

Кӣ мегӯяд, ки дӯғи ман турш.

Мурдaro монда, тутхӯрӣ.

Ҳамарo мон, аммарo меҳмон.

Хара хандаю буза бозӣ.

Оча оғояку бача гадояк.

Рӯ руждаку⁴⁸ таҳ хароб.

Хеши зан, қайла бизан,
Хеши шӯ, дега бишӯ.

Шароби муфтро қозӣ ҳам хӯрдааст.

47. Ин зарбулмасалро ба Машраб нисбат медиҳанд. Гӯё Машраб поран гӯштро назди чанд кабобпаз мебарад, ки пухта диҳанд, онҳо гӯё рад меку-
нанд. Машраб ба худо мурочнат мекунад. Оф-
тоб як қадӣ найза поён фурумада, кабоби дево-
наро мепазад.

48. Руждак — ҳамвор, зебо.

Яке Ғами мурдан,
Яке Ғами хӯрдан.

Ҳар кас гази ҳудаш катӣ чен мекунад.

Хар кас алобро болон кулчан худ мекашад.

Ҳар кас дар оина акси ҳудахро мебинад.

Ҳар кас дасти рафғанинашро ба сари худаш
мемолад.

Хузур ҳузури безанӣ, фатир кунӣ, танҳо занӣ.

43. КИБРУ ҒУРУР

Аз асп фарояд ҳам, аз узангу намефарояд.

Аз болои шутур алаф медаравад.

Аз худ рафтӣ, аз халқ рафтӣ.

Мағрур аз қамоат дур.

Чархи тӯбинак⁴⁹ пас аз чанд пинак⁵⁰.

Бачаи Алишерам, аз ҷаву гандум серам.

Бузи сарсари санг, хӯроки гургу паланг.

Буруташро табар намебурад.

49. Тўбинак — урчук.

30. Пинак — ганаб, лаҳзае хоб рафтан.

Ба хонаи худат тилмоҷ⁵¹ намебурию ба хонаи
дигар угро мебурӣ.

Гаҳворааш аз осмон афтодааст.

Гови бешир овози баланд дорад.

Даҳонаш пурхуну забонаш як кулоҷ.

Зан кор кунад, мард лоф занад.

Корам ба кал афтод, кал ҳам ба ноз афтод

Кӯса ба бериш хандидааст.

а) То риш набарорӣ, ба кӯса наханд.

Лофи беҳуда — сухани сари кӯча.

Лоф дар ғарибӣ, тика (навола) дар торикӣ.

Зоғе агар ёбад гуле,
Худро шуморад булбуле.

Манам паҳлавони сари деги ош,
Қунам лашкари пашшаро пош-пош!

Мурғеро ту куштаӣ, ман кайҳо пар кандаам!

а) Ман аз осиеб омадаму ту мегӯӣ, ки
дӯл хоӣ.

⁵¹. Тилмоҷ — навъи хӯрок, ки аз хамир тайёр
мекунанд.

Номи калону деҳи вайрон.

Нона калон газу гапа калон назан!

Одами булҳавас, не ба худу не ба кас.

Пушташ бӯи гаҳвора мекунад, даҳонаш
бӯи шир.

а) Аз даҳонаш бӯи шир меояд.

Рӯбохро об мебаряду думашро сик мегирад.

Сағира, ки маст шуд, арзана тирамоҳ мекорад.

а) Камбағал, ки бой шуд, пеши танӯр ҳаракӣ
меравад.

Хар ҳамону пордум (полон, тӯқум)-аш дигар.

а) Хари кирмину тӯқуми рангин.

Худам шоҳу табъам вазир.

Пушти хонаат кӯштанӯру суфраи қоқат ба хок.

а) Нони хӯрданӣ надораду номи кучукаш
«Марқон».

в) Сар то сари бозор шӯрабичак,
Кисаба пул нест, дастҳо ҳақачак.

г) Як пул ба кисса нею такаббур дар осмон.

Шӯлаш⁵² аз таги дос халос шуд, худаширо
арғувон меномад.

Шутур гуфтааст: Агар ҳамин қачиям набошад,
хушрӯи дунёям.

Агар буз хирман мекӯфт, ҳочати барзагов
набуд.

Хуммаси модагов аз пушти барзагов аст.

44. ҲАСАДУ ТАМАЪ

Боғи бахил гул кунад ҳам ғӯра намебандад.

Дузд бой намегардад.

Сер бошӣ, дида наметавонад, гушна бошӣ,
дода.

Чашми ҳасуд кӯр.

Аз ман буду аз ту шуд,
Заҳра бидеҳ, дору шуд.

а) Аз они ман буд, аз они ту шуд,
Заҳра деҳ, ки дору шуд.

Аспро наъл кардаанд, курбоққа ҳам пояшро
бардоштааст.
Бечоран чоргова,

⁵². Шӯлаш — буттаи ҷавони арғувон.

Орзуманди дӯғоба.

а) Холаи чоргова,
Ба умеди дӯғоба.

Гурба беҳуда ба офтоб намебарояд.

Гов омад, гӯсола меҳезад.

Гурба мушро аз барои худо намегирад.

Мурда аз гӯр хоколуд меояд.⁵³

Мӯрча ҳам ба чарбу медавад.

Саломи дӯстон бе тамаъ нест.

Такка бошаду шир диҳад.

Гар ҳама Ҳотами тоӣе бошад,

Тамаъ аз халқ гадоӣ бошад.

То бача гирия накунад, очааш шир намедиҳад.

Хонам биёӣ, чӣ меорӣ?
Хонат равам, чӣ медиҳӣ?

Хорӣ зи тамаъ хезаду иззат зи қаноат.

⁵³. Дар мавриди бо дастн холи ба меҳмонӣ рафтан ва аз меҳмон чизе тамаъ доштан гуянд.

45. БЕБАҚОЙ

Аз шафтолу боғ накун, аз буз мол.

Давлат — чирки даст.

Кӯза лаби обба ҳар бор сиҳат рафта, сиҳат
намебиёд.

а) То кай коса ба лаби кӯза бутун рафта
меояд?

Моли мурда — паси мурда.⁵⁴

Хасе беҳ аз касе.⁵⁵

46. БЕАДОЛАТИ

Аз осмон ҷав борад ҳам, еми ҳар нимча.

Арзана гунчишк хӯрад, калтака (лумба)
бедоча.

Дунё, ки ба дасти нокасон розӣ шуд,
Қурбоққа раису мағасон қозӣ шуд.

Об овардагӣ хору зору кӯза шикастагӣ азиз.

Ҳалвоя ҳаким хӯрад, шаллоқа ятим.

Гардам кори худоро,
Як бому ду ҳаворо.

⁵⁴. Бақо надорад.

⁵⁵. Дар нисбати бебақонии умри инсон.

Исунаки бом сарморо,
Усунаки бом гарморо.

Саги ганда аз гандумбирён ҳам тамаъ дорад.
Хурӯс дар ҳама ҷо як хел бонг (ҷеғ) мезанад.
Дастӣ зӯр боло.

Аввал худама ҷо кунам,
Баъд ба ту чиҳо кунам.

Аз гургак танҳонию аз рӯбоҳак шарикӣ.

Саг меҷакаду корвон мегузарад.

Аз ноҳуни паланг чӣ нӯксон ба пой фил,
Тоҷи хурӯсро чӣ ғам аз нӯли мокиён.

Аккоси сагон кам накунад ризқи гадоро.

Бедил, ту маяндеш зи ғавғои рақибон,
Қ-овози сагон кам накунад ризқи гадоро.
Бедил.

Бой пӯшад: — Муборак! Қамбағал пӯшад:—
Аз кучо ёфтӣ?

Даҳонаш қач бошад ҳам, бачаи бой ғап занад.

Дидӣ, ки нашуд, мон, ки равад.

Дузди зӯр соҳиби гова бастааст.

Дурро ба санг ҷанг наандохтаанд.

Зӯр аз зӯрии худаи миннатдор.

Ҳоло ту бо собуни ман ҷома нашустаӣ!

Қиҳо кашанд ҷабру ҷафо,
Қиҳо кунанд кайфу сафо.

а) Ба кӣ кайфу ба кӣ ҳайф.

Гушна дар хона, садақа ба берун.

Дарахти зулм бақо надорад.

Дунёи дунг-дунг, зоғои нӯлчунг.⁵⁶

Кори беаву сағира ба назар наметобад.

Дар дунё намонд шеру паланг,
Ҷаҳонро гирифт рӯбохи ланг.

Қалам заду кӯрам зад, пасмонда кулӯхам зад.

а) Ишам заду ушам зад, пасмонда шабушам
зад.

Бахт киро додааст? — Духтари подабонро.

а) Бахт кучо меравӣ?
Пешн лабу лахт.

56. Нӯлчунг — нӯлболо, мағрур.

Кала бахт, кӯра бахт, мурдаҳои гӯра бахт.

Кундакафон як тангаю инҷобизан сад танга.

а) Табарзан яктаю инҷобизан садта.

Моҳӣ аз сараш бӯӣ мегирад (ганда мешавад)

а) Моҳӣ аз сар ганда гардад, на зи дум.

Об аз сар лой бошад, то охир лой.

Кордон мурдаст, гапдон бурдаст.

Кӣ хондаву кӣ ронда?⁵⁷

Коре кунамат, ки муш дар ҳаққи саноч
накардааст.

Зӯрӣ қолаб надорад.⁵⁸

Зӯри беҳуда миён мешиканад.

Навомада, кӯҳнаро берун кард.

Мушаки беруна дарунаро рондааст.

Мушт ба дарафш тӯғрӣ (рост) намеояд.

Сагро зӯрӣ шикор бурда намешавад.

Овозаи Рустам беҳ аз Рустам.

57. Хонда — шахси хондагӣ, вале бе таҷриба.

58. Зӯриро андоза кардан имкон надорад.

Санги оснѣб дар сари чилики⁵⁹ зӯр гардон аст.

Санги вазнинро бардошта натавонӣ,
бӯсааш кун.

Пулдор хӯрад кабоб.

Бепул дуди кабоб.

Сер аз дили гурусна чӣ хабар дорад?

Савор аз ҳоли пиёда чӣ хабар дорад?

Ятим нони худааша меҳӯраду миннати каса
мекашад.

Шер зад, рӯбоҳ хӯрд.

Ҳар ҷо, ки парирӯест, деве бо ўст.

47. ҚАДРНОШИНОСИ, КҶРНАМАКӢ

Дар дунё одам намонд, буза Абдукарим
ном карданд.

Ангур, ки пухт: «Ҳо Мулло Карим».

Ангур, ки тамом шуд: «Ҷинӣ Карим».

Бузи гаргин шохаш заррин.

Бузи мурда шохи заррин.

Гов баъди мурданааш сершир мешавад.

59. Чилик. — лалак, ангушт.

Дар зиндагӣ хурмои тар, баъди мурдан
саночи зар.

Пас аз мурдан кал бирешиммӯй мешаваду
кӯр бодомчашм.

Қал мурад, ғолиямӯй,
Кӯр мурад, наргисчашм.

Хари мурда наъли заррин.

Қадри неъмат баъди завол.

Қадри тани сиҳатро бемор медонад.

Зеби боғ аст дарахти чавон,
Чу пир шавад, бибурадаш боғбон.

Мискино бемор шаванд,
Чӣ касо пайдо шаванд?!

Оби дари хона қадр надорад.

а) Оби дари хона (чиркин) тира.

б) Духтари ҳамсоя (хилмини) хира.

в) Сад баҳр агар захира гардад,
Оби дари хона тира гардад.

Саъдӣ

Як ҷо дору як ҷо пору.

Ҷонам аз тан баромад,
Хешам аз дар даромад.

48. НОИНСОФИ

Алами Исоро аз Мӯсо мегирад.

а) Алами (ошро) ашшаро аз пашша (мош)
мегирад.

Ба номн ману ба коми ту.

Зӯрат ба хар нарасад, бизан пордумашро.

Хишти бутун тағи замин, нимхиштиҳо рӯи
замин.

Бедастро даст надихаду калбузро шох.

Гург ба куштан сер.

Чеши ақраб на аз пай кин аст,
Иқтизон табнаташ ин аст.

Саздӣ

Ба дарахти мевадор санг мезананд.

Дод гӯям, мезанано, дод нагӯям, деги
масчидро мебарано!

Кайк гуфтааст, ки ба дасти бино афтаму ба
дасти кӯр не.

Раҳмат ба кафандузди аввалӣ.

49. НОТИФОҚИ

Бининӣ набошад, чашм чашмро мекобад.
(мехӯрад).

Гадо — душмани гадо.

а) Бувад ҳампеша бо ҳампеша душман.

Гург бо гӯсфанд ошноӣ надорад.

Ду подшоҳ дар як мулк (иклим) нағунчад.

Ду ҳар дар як охур ҷав нахӯрад.

а) Ду калла дар як дег наменҷӯшад.

б) Ду тарбуз дар як бағал (даст) намеғунчад.

Кадбону ду шуд,
Зувола гум шуд.

Кадбону бисёр шавад, ош (бенамак) хом
мемонад.

Дар хона ду (ҳафт) кадбону,
Хокрӯба то зону.

Хок ёбӣ зи пой то зону,
Хонаеро, ки дуст кадбону.

Саноӣ

Чӯпон гала шуд,
Даҳони гургон яла шуд.

Қассоб дуто шавад, мол ҳаром мемурад.

50. БЕТАМИЗИ, БЕФАРОСАТИ, ФИРЕБГАРИ

Ба гадо рӯи хуш додӣ, соҳибхона мешавад

Бефаросат ба фалокат меафтад.

Гадоро даст додӣ, оринҷ меқапад.

Саллая биёр гӯӣ, каллая меорад.

Кори шаб — хандаи рӯз.

Пирию хартозӣ.

Ҳар хара мефармояд,
Ҳар гӯшу думаша.

Қалавур сагша фармуд, саг думша.

Ханда, ки аз дил накушояд гирех,
Гиря аз он хандаи бевакт беҳ.

а) Хандаи бисёр писандида нест,
Гиряи пур маслиҳати дида нест.

Хирс бозӣ-бозӣ бачаашро куштааст.

Шукри неъмат пас аз заволи неъмат.

Якта аз боғу якта аз роғ.

Як биханду ду биханд,

Эй холаи беҳудаханд.

а) Ҳирахандо — ҳираханд,

То кас нахандад, ту маханд.

Бетамизӣ бисёр шуд, дев ба курбоққа
хушдор шуд.

Ақли чӯрӣ баъди пешин медарояд.

Гар ба дил завқе надорӣ, синачунбонӣ чӣ суд?

Гӯсолаи рихин подаро меолонад.

Яке олудае бошад, ки шаҳреро биёлояд,
Чу аз говон яке бошад, ки шаҳреро кунад
рихин.
Рӯдакӣ

Хар рафт Маккаю Мадина,
Омад ҳамон хари қадима.

а) Хари Исоро агар ба Макка баранд,
Чу баргардад, ҳамон хар бошад.

Саъдӣ

Хари хочаву хирман хоча.

а) Ба харе, ки бор надорӣ, чӣ кор дорӣ?

Хар чӣ донад кимати (ҳикмати) қанду набот,
Тӯрбаи каҳ бошаду кунчи работ.

Қайла аз мазза гузашт.

51. ТАНБАЛИ, БАҲОНАҶУИ

Аз бекорӣ кадукорӣ (хархӯсонӣ).

Аз бекор ҳама безор.

а) Аз одами бекор худо безор.

Аз хари бекор чӣ гилаю чӣ озор

Те, ки хӯрам, зан, ки мурам.

Тобистон гирди ҳавзи серсоя, зимистон дар
хонаи ҳамсоя.

а) Тобистон кучо будӣ? — Таги тути бедона.

Шутур ҳама борро бардоштаасту элак
монданба лангидааст.

Ғафси нону тунукии корро мекобад.

На риштаву на тофта, аз баҳри худо ёфта⁶⁰.

Ҳама эшон шавад, деҳқониро кӣ мекунад?!

а) Ҳама мулло шавад, подоро кӣ мепояд?!

⁶⁰. Дар мавриди муфт ба даст омадани чизи му-
химе гӯянд.

Баҳонаи зани беҳунар — ҳезуми тар.

Ба элак рафта шӯ кардааст.

Элак баҳонаю дидор ғанимат.

Дили нохоҳам — узри бисёр.

Хинду хун дид, лӯлӣ бача..⁶¹

Ба сад гӯлаҳ алоб мемонад.

Бо чормағзи пуч бағал пур мекунад.

Бинад бозӣ, (шӯхӣ) набинад дуздӣ.

Обро лой карда моҳӣ мегирад.⁶²

Қамбағала кӯчону чизаша бин,

а) Як бечораро куштанд, чил ман равған
(чарбу) кардааст.

Ҳам аз қад (тор) мезанад, ҳам аз бар (пуд).

52. ДУРҶҒҶЙ

Дурӯғӯй — душмани худо.

Пайғоми лаъли ёр набуд аз рақиб рост,
Ҳар ҷо дурӯғӯй бувад, душмани худост.
Мушфиқӣ.

⁶¹. Гӯё хиндуро хун ва лӯлиро бача ба воҳима меорад.

⁶². Дар ҳаққи одамони корчаллон гӯянд.

Дурӯғгӯйро то дари хонааш.

Умри дурӯғ — кӯтоҳ.

Гапи дурӯғ по надорад.

Дурӯғчӣ бе пардозчӣ намешавад.

Дурӯғгӯйро гапи росташ ҳам зоеъ меравад.

Дурӯғ шеван мунофиқон аст.

Дурӯғ — чароғи бефурӯғ.

Касеро, ки бошад забони дурӯғ,
Чароғи дилашро набошад фурӯғ.

Безорам аз ин дурӯғ гуфтан,
В-ин гавҳари бефурӯғ суфтан.

Ҳилолӣ

53. ДУРУЯГИ

Лз рӯ шона,
Аз тағ фона.

Ҳам ба меҳ мезанад, ҳам ба наъл.

Ба дил мадда, дар лаб ханда.

а) Ханда мебинӣ ба лаб в-аз гирия дил
Хонаи мо андарун абр аст, берун офтоб. ^{Ғофилӣ,}

54. ХОМХАЕЛИ, ШИТОБКОР

Арзани нокошта, хай-хай гунчишкон.

Бача дар сафар — номаш Музаффар.

а) Гӯсола дар шиками гов,
Соҳибаш кукана⁶³ битов.

Набардошта, чил ман нагӯй.

Гапи хона ба бозор рост намеояд.

Гурба аз саросемагӣ бачаашро чаппа
зондааст.

Дар шаҳона⁶⁴ ҳеҷ гап нею дар хонаи арӯс
тӯй.

Пеш аз пода чанг.

Пеш аз тӯй нақора.

Ним дар дӯлу ним дар чоҳ.

Тар буридӣ, сар буридӣ.

Тушбераро хом машумор!

Баракати дарав дорию аз дарза не.⁶⁵

Холаи ҳамакора, ҳама кораш нимкора.

⁶³. Кукана — банд.

⁶⁵. Серҳаракати ҳамбаракат.

Як аспхар девонаву як зангир.

Чи аспхару чӣ зангир,
Девонаи безанҷир.

Чашми дилдода (ошиқ) кӯр аст.

На тоқати гармо,
На тоқати сармо.

55. СИТЕЗА

Ба кайк ситеза карда пӯстина алоб назан.

Гилад — додари ҷанг.

Ҳар кӣ ба халқ ситезад, обрӯи худ бирезад.

56. МУКОФОТИ АМАЛ

Аз мукофоти амал ғофил машав,
Гандум аз гандум бирӯяд, ҷав зи ҷав.

Ангурдуздро дорӣ, доманашро пур кун,
харбузадуздро дорӣ, дасташро бур.

Бузро ҳам аз пой хулаш меовезанд, гӯсфандро
ҳам.

Дарахт гуфтааст: «аз табар чӣ гила, ки
дастааш аз худам аст.

Дуздро каракчӣ зад.

Морбозро мор мекушад, оббозро об.

Кабк аз даҳони худ тир хӯрдааст.

Об гуфтааст: «Оббозро гирам, обдон аз они
худам».

Шиновар дар тунукоб мурдааст.

Туф кунӣ ба боло ба рӯи худат меафтад.

Узри бадтар аз гуноҳ.

Як бор частӣ, малахак,
Ду бор частӣ, малахак,
Охир ба дастӣ, малахак.

Хиштгир хишташро мегираду лойгир лояшро.

а) Ошхӯр ошашро меҳӯраду оталахӯр
оталаашро.

Худкардаро даво не, вовайлои пинҳонӣ.

Чизи (гапи) худ — дарди сари худ.

б) Бе дарди саре нишаста будам,
Пул додаму дарди сар харидам.

Ҳар кас кунад, бар худ кунад,
Ҳоҳ нек кунад, ҳоҳ бад кунад.

Калро бахт, кӯрро бахт, нағзакон бебахт.

Бар дигаре чӣ суд кунад?

Чоҳи зақан бар худ кунад.

57. ХУШОМАД ВА ПОРА

Зар бар сари пӯлод ниҳӣ, нарм шавад.

Кулӯхи хушк ба девор намечаспад.

Пора санги хораро об кардааст.

Осиёб болои дона мегардад.

а) Об болои дона мегардад.

Ба холам диҳам пора,

Холам маро дӯст дора.

Хушомад ба пайғамбари худо гуфтам, хуш
омад.

Ҳезуми тар аланга надорад.

Пешфолӣ аз пеш, дуо паи ширеш.

58. АДОВАТ, ДУШМАНИЙ, КИНА

Душманат гар пашша бошад, камтар аз
филаш мадон!

Забони душман ширин мешавад.

Ишкамба гӯшт намешаваду бегона (душман)
дӯст.

Дареро занӣ якдаста, даратро зананд дудаста.

а) Назан дарамро, назанам даратро.

б) То накӯбӣ дарамро, накӯбам даратро.

Аз кина кина меҳезад, аз меҳр меҳр.

а) Дилро ба дил раҳест дар ин гунбади
сипеҳр,

Аз рӯи кина кинаю аз рӯи меҳр меҳр.

Сағдӣ

Миёни мо ҳаме кина набояд,
Қи кин бо дӯстон некӯ наёяд.

Фахриддини Гургонӣ

Чун ғараз омад, ҳунар пӯшида шуд.

59. КАСОФАТ

Касофати як ба даҳ, даҳ ба ҳазор.

Кадами номубораки Маҳмуд,
Гар ба дарё расад, барорад дуд.

а) Аз дасти як шум,
Сӯзад шаҳри Рум

То сулҳ тавон кард, дари чанг макӯб.

Оташ чу барафрӯхт, бисӯзад тару хушк.

Аз дасти як касофат чил маҳалла сӯхтааст.

Хар ҷо, ки расад сӯми аспн катаған,
Не мурда кафан ёбаду не зинда ватан.

а) Дар беша алоб афтад, тару хушк баробар
месӯзад.

б) Дар беша алоб афтад, на тар пояд, на
хушк.

жангро ба сағ фармудаанд.

60. НОДОНЯ

Аз девона пурсидаанд, ки моҳ чанд?

Аҳмақ гап заду девона бовар кард.

Аҳмақ хурду калон надорад.

Бо нодон дӯст нашав, бо лаққӣ ҳамгап.

Нодон кор наёбад, бекор ош.

Нодон ба кори худ хайрон.

Аз айрон ош намешавад,

Аз нодон сар⁶⁶ намешавад.

⁶⁶. Сар — роҳбар, сардор.

Дар даҳани мурда калима маяндоз.

Дарро задам, девор кафид.

Дарс агар мушкил бувад, нодонро хоб овард.

Гар надонӣ чоӣ хар бастани хеш,
Ҳам гардани хар бандӣ, ҳам гардани хеш.

Гапи ҳақ бар гӯши чоҳил мисли тири
паррон мерасад.

Гӯшти худро бо дандони худ меканад.

Кори нодон — таваккал.

Насибахӯр насиба меҳӯрад, аблаҳ ғами
беҳуда.

Одамизод — шири хомхӯрда.

Хуб шуд доно бимурду рӯи нодонро надид,
Ҳайфи доно мурдану сад ҳайфи нодон зистан.

а) Гуфт Афлотуни доно вақти мурдан як
сухан,
Ҳайфи доно мурдану сад ҳайфи нодон зистан.

Ҳамдами дев бошу ҳамсӯхбати нодон не.

Ҷони нодон — дар азоб.

61. БЕХУНАРИ

Бехунарро гуфтанд: «Ракс кун». Гуфт:
«Пойгаҳ танг».

На зани ин дунёеву на марди охират.

На гови ширдор шудӣ, на буқкаи шохзан.

Саг нолоик бошад, рӯбоҳ бом ба бом
мегардад.

Хара чиву шабчарӣ чӣ?⁶⁷

Чашм набошад, пешона чиро мебинад?

Шайхро ҳунар нест, хонақоҳ танг.

Шутура гуфтам, ки ғамза кун, полеза вайрон
карду рафт.

Нокардакор, тура ба ин кор чӣ кор?

Қадами аввал — лӯкка.

Бехунар ҳар ҷо равад, рӯзаш намози
дигар аст

Буз агар хирман кӯбад, хочати барзгов набуд.

Булбул зи ҳунармандӣ гирифтори қафас шуд,
Аз бехунари фароғате дорад зоғ.

67. Хар шаб чарад, луқман гургон мешавад.

Дасти беҳунар — кафши гадоӣ.

На ҳама нон гул мезанад.

Шахси беҳунар — дарахти бесамар.

62. ИСРОФҶОРИ

Бо нӯги сӯзан ҷамъ карду бо панҷшоха бод
дод.

Обмӯрӣ аз боғ калон.

а) Даромад ҳаждаҳу харочот бист.

Нони харида, ҷуволи дарида.

Моли муфт — дили бераҳм.⁶⁸

Ҳастӣ мекунад мастӣ,
Нестӣ мекунад пастӣ.

63. БАДГУМОНИ

Гумон аз имон чудо мекунад.

Дузд якто, гумонбар садто.

Мисли девори намкаш,

Ҳар гапа ба худ накаш.

⁶⁸. Ба чизи муфт ба дастомада дил намесӯзад.

64. АВЛОД

Кола (мол) ба зоташ (соҳибаш) наравад,
ҳаром аст.

Кавар ба беҳаш мекашад, тарра⁶² ба тухмаш.

Хола омад, гули лола омад,

Амма омад, дарба танба омад.

Тағо ба чои ҳафт падар.

65. ХЕШУ БЕГОНА

Гилемата ба худӣ фурушӯ дар гӯшааш шин.

Гӯштро аз нохун чудо карда намешавад.

Мурғ бо парӯ бол, одам бо хешу табор.

Барги дарахт, таги дарахт.

Домоддорӣ — бемордорӣ.

Чигар чигару дигар дигар.

Бегона то хӯрдана, худӣ то мурдана.

Хешӣ ба хешӣ, савдо ба мурод.⁷⁰

⁶⁹. Тарра — сабча, бодиринг.

⁷⁰. Ба маънои хешӣ ба роҳи худи савдо ба роҳи худ.

а) Хешӣ хешию савдо бегона.

Ҳисоб чав-чав, бахшиш лак-лак.

Чон⁷¹ ба чон месӯзад, шикам ба нон.

66. ҲУСН ФИЗО МЕХОҲАД

Аспи ем хӯрдагӣ монда намешавад, зани
пардоз кардагӣ пир.

Зани беноз — оши бепиёз.

Духтар хушрӯ бошаду бача гургрӯ.

Фатира рӯй духтара мӯй.

Ҳусн ҳусн нест, одоб ҳусн аст.

а) Ҳусни духтар одоби ёст.

Ҷамоли хубрӯёнро худо ҳам дӯст медорад.

Ҳусну ҷамол ошу нонат намедихад.

Хушрӯгиро дар табак намегузоранд.

Ошиқ ҳамон аст, маъшуқа хуш кунад.

Барои ошиқ Бағдод дур нест.

71. Чон — ин ҷо ба маънои хешу табор.

67. ИНТИХОБИ АРӮС

Арӯс чӣ гуна — модарарӯс намуна.

а) Духтар чӣ гуна — очаш намуна.

б) Ончунон модар — инчунин духтар.

Роҳаша бину аспаша гир,

Очаша бину духтараша гир.

Қарбос харӣ, ба милкаш нигар,
Духтар гирӣ, ба очаш нигар.

Гала куну сара кун.

Мушт — намунаи хирвор.

Зан гирӣ, дида гир,
Асп гирӣ, зада гир.

Боғ гирӣ, чӯяша бин,
Зан гирӣ, кӯяша бин.

Обаки кавс дардба даво,
Ёраки нағз корба даво.

а) Ҳавлӣ харӣ, ба кӯяш нигар.
Духтар гирӣ, ба мӯяш нигар.

Хамирро мушт, духтарро пушт.

Остонаи духтардор баланд.

Хушрӯ хушрӯ не, дӯстдошта хушрӯ.

а) Лайлиро ба чашми Маҷнун бояд дид.
Домод — вакили харҷ, арӯс — бонуи хона.
Зангири — савдои умр.
Зангири оsonу осиебравихо дорад.
Молро аз молдор бигиру занро аз қавмдор.
Шаби тӯй зан хуш накун, рӯзи борон асп.

68. ОИЛА ВА ТАШКИЛИ ОН

Гадо бошу чудо бош.
Чанги зану шӯ, санги лаби қӯ.
Ба чанги зану шӯй санҷакдари (остонаи дар)
хандидааст.
Додару хохар чанг карданд, соддалавҳон
бовар карданд.
Девори мардум пуштатро гарм намегирад,
зани мардум чогаатро.
Зану шавҳар — чуфти гов.
Хоки зану шавҳарро аз як чо гирифтаанд.
Лоик ба лоик нахандад халку халонк.

Кафлес дар дасти бибикалон.

Онла ҳусн бошад, фарзанд холи вай.

Чумчеки чӯбин, ошакаш бамаза,

Хок ба сари келин, бачакаш бамаза.

Мард наҳроб, зан — гирдоб.

Мард ба ҳайбату зан ба иззат.

Миёни зану шӯ машав кали мурдашӯ!

Модар шавҳар кард, модарандар шуд, падар
зан гирифт, падарандар шуд.

а) Модарам буд модарандар шуд,

Падарам буд, падарандар шуд.

Боца боцая дӯст медорад, пиргов кунчорая.

Хушдомани нағз домода дӯст медорад,
Хушдомани гандаро худо бардорад.

То хона (соя)-и домодба шиштана (гаштана)
соян деворба шин.
Хонадомод аз хонаи ҳудхуд бадбӯйтар аст.

Кудо шудӣ, чудо (худӣ) шудӣ.

Авусун⁷² ба авусун лахча (санг) мепартояд
(мепарронад), палонч⁷³ ба палонч пахта.

⁷². Авусун — зани бародар.

⁷³. Палонч — кундош.

а) Кундош — рӯ ба рӯ,
Авусун мӯ ба мӯ.

69. ЗАН

Дар хонае, ки зан нест, як сӯзан нест.

Зан — вазири мард.

Зан бӯстони зиндагӣ — фарзанд мевару вай.

Зан (чароғи) сутуни хона.

Ёри бевафо, ба ҷонаш ҷафо.

Духтар хӯрда ба шӯй равад,
Кампир хӯрда ба гӯр равад.

Келини бой шудана, духтари камбағал шав.

Зани бебачча — чарху сабатча.

Лаззати дунё зану дандон бувад,
Бе зану дандон ҷаҳон зиндон бувад.

Марда мард мекардагӣ ҳам зан, номард
мекардагӣ ҳам зан.

а) Зани қобил марди ноқобилро қобил
мекунад.

б) Зани оқилаи порсо кунад марди дарвешро
подшоҳ.

в) Хоксорат мекунад, зан мекунад.
Тоҷдорат мекунад, зан мекунад.

г) Хок бар сар мекунад, зан мекунад!

Тоҷ бар сар мекунад, зан мекунад.

Беваи⁷⁴ ношинам⁷⁵ ордро ҳучакӣ⁷⁶ мебезад.

Макри зан ҷуволи арзан.

а) Дарахти макри зан сад реша дорад.

Фалак аз макри зан андеша дорад.

Зани бебача — бўрѐи сари кӯча.

Пиёза пӯсташ бисѐр, занакӣ дӯсташ.

Зан ҳарчипаз шуд, мард ҳарчихӯр мешавад.

Элак баҳонаю дидор ғанимат.

Зане, ки ҳаст ба даҳу ду меарзад,
Зане, ки ҳаст ба барги каду меарзад.

Мири зано духтар зояд,

Ҳамѐни зар аз дар дарояд.

74. Бева — зани бешавҳар.

75. Ношинам — бесабру қарор.

76. Ҳучакӣ — росто.

Хонаи безан дар тобистон ях мекунад.

Мегаштӣ ангор ба ангор, акнун шудӣ
бийизане ба як бор.

70. ШАВҲАР

Ба занмурда зан азиз.

Зана задана, дсвори хоная зан.

Қиблаи зан — шавҳар.

Шӯи касро шӯ нақун, деги сиёхро рӯ нақун.

Шӯи худ — алови тут, шӯи кас — алови хас.

Шӯякам, рангу рӯякам.

Шӯ хар шавад,

Зан ғар шавад.

Қурбоққа шӯ дорад, ба худ обрӯ дорад.

а) Қурбоққа бошад ҳам, шӯ бошад.

Қасе, ки ошиқа шӯ кард,
Бидон, ки хоқа ба рӯ кард.

а) Ҳар кӣ ошиқи худро шӯ кард.

Деги сиёхро ба рӯ парӯ кард.

Мардро зан пир мекунад, занро кӯдак,

Номи шӯйдорию кӯи бевазанӣ.

Якзанаро як рӯяш сиёх, дузанаро ду рӯяш.

Зани чавону марди пир,
Сабад бимону чӯча гир.

Ҳар кас ду занаке дорад,
Дарди сараке дорад.

71. ПАДАРУ ФАРЗАНД

Аз амри худо баландтар аст амри падар.

Хоки пой падар барои писар,
Сурмаи тӯтиест то маҳшар,
Машраб.

Писари нағз аз падар даҳ сер⁷⁷ кам.⁷⁸

Фарзанди нек — асон пирӣ.

Фарзанди бад — ғавғои пирӣ.

То бачадор нашавӣ, ба қадри падару модар
намерасӣ.

Фарзанди падар нашаву фарзанди одам шав.

Фарзанди нағз боғи падар,

⁷⁷ Сер — ченаки вази, ки ба ҳафт кило баробар аст.

⁷⁸ Ба бузургию эътибори падар ишора шудааст.

Фарзанди бад доғи падар.

Фарзанд донаку (бодому) набера мағзи донак
(бодом)

Чил писар аз як падар осуда буд,
Як падар аз чил писар озурда шуд.

72. МОДАРУ ФАРЗАНД

Чаннат, ки ризон мо дар он аст,
Дар зери кудуми модарон аст.
Низомӣ

Модарро дил сӯзад, дояро доман.

Агар сӯзад дили духтар, насӯзад домани
келин.

Модар ризо, ҳама (худо) ризо.

Оча дорӣ, мағзи поча⁷⁹ дорӣ.

Модар мурад, падари нағз поччо мешавад.

а) Хорпуштак бачаашро бахмалакам
(мулоимакам) гуфтааст.

а) Қунғузи сиёҳ (зоғ) бачаашро сафедакам
гуфтааст.

⁷⁹ Мағзи поча — ба маънои қуввати мадори по,
яъне пушту паноҳ.

Ба ҳамени зари падар мондана, ба чарху
дуки модар мон.

а) Ба давлати падар мондана, ба нӯги сӯзани
модар мон.

б) Дар қасри падар намону дар кулбаи
модар мон.

в) Давлати падарба мондана, хоктӯдаи
модарба мон.

(Бачаи) гандападар ба чое мерасад
гандамодар не.

Аз очаи пахмоқ бачаи чахмоқ.⁸⁰

Бача дар бозӣ — оча дар қозӣ.

Гуноҳи бача дар гардани оча.

Аз байни духтару оча мурғпар гум шудааст.

73. ХИСЛАТИ ФАРЗАНД

Духтар — дурр.

Духтари хона,
Дурри ягона.

80. Чахмоқ — барқ, оташак, ин ҷо ба маънои хуш-
тӯру доно.

Духтара чинниаш, бачара бинниаш.

Духтар каллапӯш не, ки ба сари ҳар кӣ
пӯшонӣ.

Духтари нағз паси як гаҳвора.

Духтари қассоб тез ба воя мерасад.

Духтар — меван чавпазак.

Духтар дузди хона, писар давлати хона.

Духтар санги фалахмон.

Духтар, ки калон шуд, кундоши (оча)
модар мешавад.

74. ФАРЗАНД МЕВАИ УМР

Ғапи ҳақро аз бача шунав.

Гӯшти бача дар лаби тоқча.⁸¹

Гӯсолая фукаша бандӣ ҳам, аз думи очааш
меравад.

Ба бача кор фармою аз паяш дав.

Талқонро хӯру бачаро ба об фиристон.

Аз як палак чанд ҳандалак.

Падарат зоғи ало, ту чаро акка шудӣ?

81. Ба маънои бача зуд фарбеҳ калон мешавад.

Модарат кафидапо, ту чаро зукка шудӣ?

Гунчишкбача очаша чиқ-чиқ ёд додааст.

Бача гуфтааст, ки сутуни хонаро (ситораро)
канда деҳ.

Хукми бача аз ҳукми подшоҳ зӯр.

Хукми кӯдак — вочиб.

Дар пеши бача «ҳавлӣ» нагӯ, ки «ҳалво»
мефаҳмад.

Макун бо бачаю бо кача бозӣ,
Миёни мардумон шарманда созӣ.

Тифл агар соҳиби эҳсон гардад,
Зуд аз дода пушаймон гардад.

Дили оча ба бача,
Дили бача ба кӯча.

Дили модар ба фарзанд,
Дили фарзанд ба фарсанг.

Фарзанд душмани ширин.

Ину он монаду ман ҳасрату армон бибарам,
Қасди мерос кунад душмани ширин, писарам.

Нихол аз об сер не, бача аз хоб.

Бачан камбағал нон хоб мебинад.

То бача гиря накунад, очааш шир намедихад.
Гӯсола қахдона холи мекунад, бача нондона.

Аз думи як гаҳвора, хубони ҷаҳон овора.

Бача ҳам гулу ҳам булбули хона.

Аз пушти бача оча хӯрад кулча.

Бачаи бисёр ҳузури ҷон.

Моҳӣ об қатӣ, одам фарзанд (одам) қатӣ.

Дар хонаи бачадор ғайбат нест.

Хонаи бачадор бозор,
Хонаи бебача мазор.

Фарзанди касон намекунад фарзандӣ,
Сад тавқи тилло бар гарданаи барбандӣ.

Додарам бошад, аз шиками модарам бошад.

а) Падарҷудо бошу шикамҷудо не.

То нахарӣ, латта не,
То назой, бачча не.

75. ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

То гӯсола гов мешавад, дили соҳибаш ов
мешавад.

То гӯсолаҳо гов шаванд, ҷигарҳо хун шаванд.

Бача, ки бозорӣ шуд, сари очаш кал мешавад.

Кутаро⁸² шикорӣ накун, бачаро бозорӣ

Кӯдакро дар кӯдакиаш, арӯсро дар арӯсияш.⁸³

Бача азиз, одобаш аз вай азиз.

Бача — лой.

Оча — кулол.

а) Оча — чӯби хушк,

Бача — химчаи тар.

Бача дар гаҳвора,

Очааш овора.

а) Бача раҳгардон,

Оча саргардон.

б) Бача даввонак,

Оча сарсонак.

Бача дар чила, оча дар ҳила.⁸⁴

Писар калон шавад, додарвор гап зан,

духтар калон шавад, хоҳарвор.

82. Кута — саги чӯпонӣ.

83. Тарбияи кӯдак дар назар дошта шудааст.

84. Ҳила — ин ҷо ба маънои ташвиши ояндаи фарзанд.

76. БАРОДАР

Бародарӣ — баробарӣ.

Бародари ман бошӣ, баробари ман бош.

а) Шуғнӣ⁸⁵ — бо бародар мард.

Қаноти бародар, бародар аст.

Қанги биёри⁸⁶ абри баҳорӣ.

Хайфи хоҳарам, ки хоҳарзода шуд⁸⁷.

77. ВАЗЪИ БЕВА

Бева — сермева.

Бева агар султон шавад,
Сурфааш лаби ошдон шавад.

Ба роҳи дида рав, ҳарчанд дур аст,
Зани бева нагир, ҳарчанд ҳур аст.

78. ҲАМСОЯ

Ҳавлӣ нахар, ҳамсоя бихар.

Ҳамсоя аз ҳамсоя саҳархезиро ёд мегирад.

85. Шуғнӣ — шуғнонӣ.

86. Биёр — бародар.

87. Ба маънои хоҳарзода чон хоҳарро гирифта наметавонад.

Ҳамсоя ба ҳаққи худо баробар.

а) Ҳамсояи нағзро банда шав,

Зи ҳамсояи бад гурезанда шав.

б) Сиришти тифли бадро доя Донад,
Бади ҳамсояро ҳамсоя донад.

Низомӣ

Ҳамсоя — дар сарат соя.

Бозори ҳамсоя — ҳамсоя.

Ҳақ ҳаст, ҳамсоя ҳаст.

Ҳамсоя дояи дари хона.

Ангур аз ангур гирад ранг,
Ҳамсоя зи ҳамсоя гирад панд.

а) Ангур ангурро дида чумак задаст.

То надонӣ, ки кист ҳамсоя,
Ба иморат талаф макун моя,

Авҳадӣ

Табақи ҳамсоя по дорад.⁸⁸

Аз маломати ҳамсоя чумчуқ⁸⁹ ба сарам соя.⁹⁰

⁸⁸. Ба маънои ҳамсоягӣ бе доду гирифт намешавад.

⁸⁹. Ба бетаъсири маломати ҳамсоя ишора шудааст.

⁹⁰. Чумчуқ — калимаи туркӣ, гунҷишк.

79. МЕҲМОН

Акка агар шақ-шақ кунад,
Меҳмон дарро тақ-тақ кунад.

Меҳмони раванда — борони баҳор.

Дард меҳмон, тана кӯрғон.

Баъди ош, як лаҳза (дам) мабош.

Тоқати меҳмон надошт,
Хона ба меҳмон гузошт.

Аз борони пагоҳӣ, аз меҳмони бегоҳӣ тарс.

Аз абри равшанбор ва аз меҳмони раванда

Меҳмон атои худо,
Аспаш балои худо.

Меҳмон, ки дурӯза шуд,
Остинчаю рафида шуд.

Меҳмони бесавгот,
Мурдаи беҳайрот.

Меҳмони якрӯза гулдаста.

80. ТАОМ

На чандон бихӯр, к-аз даҳонат барояд,
На чандон, ки аз заъф ҷонат барояд.

Саъдӣ

Гӯшти гов гоҳ-гоҳ,
Гӯшти моҳӣ моҳ-моҳ,
Гӯшти гӯсфанд-ҳар сабоҳ.

Як лукман сабоҳӣ беҳ аз мурғу моҳӣ.

Ба умеди оши ҳамсоя турб натарош.

Нони серӯза.
Гӯшти ҳаррӯза.

Оши муфту шӯрбон бедуд.

Гӯштхӯру шӯрбохӯр баробар.

Иштиҳо дар зери дандон.

Мушки дег пиёз.

Ордоб то остона, отала то пушти хона,
қурутоб то ба манзил мерасонад.

Ошро бенамак пухта мешаваду бенамак хӯрда
намешавад.

Оши кас остонаи кас.

Оши ҳамсоя ширин.

Тӯшан якрӯза чӣ дар мушту чӣ дар пушт.

Хӯрок балаззат, ба шарте, ки пазад.

Шӯрбо рӯй дорад, ош таг.

Нон афтад, кулча шавад,
Кулча афтад, хокча шавад.

81. ТАШВИШИ РҶЗГОР

Рӯзгор будию нобудиҳо дорад.

Рӯзгор — ғор.

Ҳар кас ҳараке дорад,
Дарди сараке дорад.

Ба як мурғ ҳам об даркору ҳам дон.

Сад сар ҳам дарди сар,
Як сар ҳам дарди сар.

Сад сар — дарди сар,
Як сар, — боло сар.

Гоҳ қанд хӯрӣ, гоҳ фанд.

Иморат — ғорат.

а) Ҳар кӣ дар банди иморат мешавад,
Ҳар чӣ дорад, ҷумла ғораъ мешавад.

Гӯри бетақатук нест.

82. ТАОМУЛИ ЗИНДАГИ, ТАҶРИБА, ТАРБИЯ

Аспам, ки юрға не, сафар карданам ғалат,
Аз равғани сағир палав карданам ғалат.

Гоҳ чуну гоҳ чунон.

а) Дар як пӯст чанд харобу чанд фарбеҳ.

б) Гоҳ ҳуту гоҳ ҳамал.

в) Гоҳ пушт ба зину гоҳ зин ба пушт.

Аз ҳазил зил борад, аз кас нокас.

Мирӣ ба мирӣ, оснӣ ба навбат.

Роҳ гӯм карда бошӣ, ба чароғ нараву ба
аккаси сағ рав.

Агар пой, ғурм⁹¹ мезанӣ,
Агар тозӣ, оҳу мезанӣ.

Беғамии баҳор — пушаймонии тирамоҳ.

Чунин аст расми сарои дурушт,
Ғаҳе пушти зину ғаҳе зин ба пушт.

83. МАНБАИ БАРАКАТ

Аз амбори (хирмани) холи — сад ман шолӣ.

Барака дар сари як дона.

⁹¹. Ғурм — гӯсфанди дӯхӣ.

Гӯсфанд аз кӯра,⁹² гандум аз ўра.⁹³
Обу ободонӣ.

Об — рӯшноӣ.
Барака дар сари чошт.

а) Сари чешт кафа⁹⁴ арзон.

Тар фурушӣ, зар фурушӣ.

84. НАҚДУ НАСИЯ

Пул бошад, дар чангал шӯрбо.

Даст дастро мешиносад.

Пул пула меёбад.

Харҷ оби равон асту дахл осиеи гардон.

Харидӣ (бурдӣ) дӯхтӣ, фурухтӣ, сӯхтӣ.

Аз савдон нақд бӯи мушк ояд, аз савдон
насия бӯи хок.

Ба насия маймун бозӣ намекунад.

Насияро дузд баровардааст.

Қиммат бе ҳикмат нест, арзон бе иллат.

Бодимчони арзон, харчако дорад.

92. Кӯра — оғил.

93. Ўра — чағора, чоҳ.

94. Кафа — пасмондан ғалла.

Аз аспи Қорун хари лоғар беҳ.

Аз нӯги хамир — фатир.

Ҳар чӣ, ки дар дег бошад, дар кафлес
мебарояд.

Аз хирс мӯе.

85. ФУРСАТ

Баъд аз тафу тез қайла куну рез.

Об, ки аз сар гузашт, чӣ як ваҷаб, чӣ сад
ваҷаб.

Вақтат рафт, бахтат рафт.

Фурсат — ғанимат.

Дам ғанимат, одам ғанимат.

Ҳар кор вақту соат дорад.

То дам ҳаст, ғам ҳаст.

Байъи аввал халоси охир.

Савдон пагоҳӣ даҳ сер вазнинӣ дорад.

Қафан будагинда мурда гир.

Ҳозирро ҳузур, ғоибро маъзур.

Тезии корд дар нӯги корд.

Намоз дар вақташ фарз.

Нӯги орам — зӯри олам.

86. ТАБИАТ

Барги чанор танга шавад,
Мурдани гов в-он гаҳ шавад.

Омад шамоли қирғияк,
Аз ҳабдаҳум то бисту як.

Барф — кӯрпаи замин.

Баҳман⁹⁵, орд кун даҳ ман, ҳезум кун хирман.

Борони садрӯза, офтоби якрӯза.

Борони тобистон — қамчини деҳқон.

Вақти гули кавар, яха задан (д) ба тавар.

Дар тобистон борон борид, морон борид.

Дар чилла об дидӣ, баҳорро дар хоб дидӣ.

Зимистонро аз як рӯзаш тарс.

Наврӯз — чил кунда бисӯз, хоҳ шаб гардӣ,
хоҳ рӯз.

Савр⁹⁶ бе сар⁹⁷ не, чавзо⁹⁸ бе дарав.

95. Баҳман — моҳи ёздаҳуми соли шамсӣ, ки ба 22 январ то 20 феврал мувофиқ меояд.

96. Савр — номи моҳ аст, ки аз 20-уми апрел то ба 20-уми май мувофиқ меояд.

97. Сар — ишора ба саркашии ғалла.

98. Охири май, аввали июн.

Шамоли баҳор барг месабзонаду шамоли
тирамоҳ барг мерезонад.

Ҳамал⁹⁹ — ҳама чиз дар амал.
Асад¹⁰⁰ расид, ҳама расид.

Ҷумъа борад, шанбе монад, шанбе борад,
кай мемонад?

Кӯҳе ба коҳе мебахшад.

Ҳут агар ҳутӣ кунад,

Кампира дар куттӣ кунад.

87. ДЕҲҚОНИ

Замин ҳамиру пору ҳамиртуруш.

Эй дил, биё, сӯҳбати ёрон ғанимат аст,

Боридани борон ба деҳқон ғанимат аст.

а) Дарахти ҷоғардон реша намегирад.

Қам кор, дар ҳам кор.

а) Қам кору дар пастхамӣ кор.

Деҳқон дар вақти бориш меосояд,

⁹⁹. Ҳамал мутобиқ ба 21 март— 20 апрел мувофиқ меояд.

¹⁰⁰. Асад — ном бурчи панҷум аз 12 бурчи фалак.

Чӯпон дар вақти мӯриш.

Хоки бегона замина¹ кунад девона.

Ток гуфтааст, ки на соя меҳоҳам, на ҳамсоя.

Тут пухту ҷав расид.

Нони деҳқон ба лав расид.

Ё боғдорӣ ё молдорӣ.

Пула ба бӯз додана, ба дуз дех.

Ток рӯда, ангур тӯда.

То набишӣ кур-кури каррокро¹⁰¹

Аҳмаке бошӣ кушой токро.

Тут дар чӯлу (санглоху) бед дар кӯл (ботлок).

Харбуза, ки пухт, думча медиҳад.¹⁰²

Цавро ҳутӣ,¹⁰³

Арзанро тутӣ.¹⁰⁴

Ҷав хоб кунад, анбор бисоз, гандум хоб
кунад, қаҳдон.

¹⁰¹. Каррок паррандан думдарозе аз қабилӣ акка.

¹⁰². Думча додан — аз палак чудо шудан.

¹⁰³. Хут — феврал.

¹⁰⁴. Тутӣ — вақти тутпазӣ. Зарурати вақти кишт таъкид шудааст.

88. ТАНИ СИҲАТ

Агар хоҳӣ, ки бинӣ рӯи дармон,

Мақун дард аз табиби хеш пинҳон.

Беҳи давлат тани сиҳат.

Дандон дорӣ, осиеби гардон дорӣ.

Сар саломат бошад, тоқӣ бисёр
(ёфт мешавад).

Ранг бину ҳол пурс.

Ба хонае, ки офтоб надарояд, табиб медарояд.

Тани сиҳат — ганҷи равон.

89. УМР

Қасе ки ёри вафодору меҳрубон дорад,
Саодати абаду умри ҷовидон дорад.

Хусрави Деҳлавӣ

Аз чил гузашт, аз қир¹⁰⁵ гузашт.

Қимати умр агар бидонад мард,
Бас бигиряд, бар он чӣ зоеъ кард.

Саъдӣ

Чил — марди комил, панҷоҳ — ҳанӯз бачо,
шаст — нишаст, ҳафтод-афтод.

¹⁰⁵. Қир — баландии кӯҳ, сари кӯҳ.

Табиб таб мекебад, бемор начот.

Чил камоли шаст, шаст заволи шаст.¹⁰⁶

Ба панҷоҳ чун расидӣ, ёбӣ сусти,
Ва баъди шаст наёбӣ тандурусти.

Аз дар даромад, аз дариҷа баромад.¹⁰⁷

90. ПИРӢ, ХОБ

Қомати хамгаштаи пирон нишони марг нест,
Як камон сад тирро дар хок пинҳон мекунад.

То як тана рафтана чанд шох меравад.

Пӯсти як пиргов — бори сад чувонагов.

Он чӣ дар оина ҷавон бинад,
Пир дар хишти пӯхта он бинад.

Бар сари фарзанди одам ҳар чӣ ояд, бигзарад,

Навбати пирӣ биёяд, навҷавонӣ бигзарад.

Эй ҷавони хушдарав,
Чун мӯйсафед сар-сар¹⁰⁸ дарав.

¹⁰⁶. Шаст — чобук, даррав.

¹⁰⁷. Ишорат ба русуми қадима, ки ҷасади мурдaro аз дариҷа мебаровардаанд. Киноя аз зуд омада рафтан аз дунё.

¹⁰⁸. Дар ин зарбулмасал аз таҷрибаи пирон ибрат гирифтаи ташвиқ шудааст: солхӯрдагонии ботаҷриба вақти дарав ба сари гандум бештар эътибор меоданд.

Бе пир марав, ки дар бимонӣ,
Ҳарчанд Сикандари замонӣ.

Асои пир ба ҷои пир.

Пир не, тадбир не.

Чавонию ҳазор иллат.

Пириву ҳазор иллат.

Як майда хов беҳ аз гӯшти гов.

Хоб — додари марг.

91. ДАРД

Дард дигар, ачал (марг) дигар.

Дард кӯҳ-кӯҳ меояду мӯ-мӯ мебарояд.

а) Дарда омаданаш осон, рафтанаш душвор.

б) Дард меҳмон — тан кӯрғон.

Тани гарм бедард не (намешавад)

Дард филро пашша кардааст.

92. МАРГ

Банда — муранда.

а) Як рӯз шудан, як рӯз мурдан.

б) Як рӯз омадан, як рӯз рафтан.

Қампирмури ҳеҷ гап не, аҷал омӯхта мешавад.

Марги падару модар — мерос.

Марги фарзанд — теғи алмос.

Марг пирию чавониба нигоҳ намекунад.

Сайдро аҷал расид, рӯ сӯи сайёд мекунад.

Аҷали морбоз дар дастӣ мор.

Ҳар каса гӯру аъмолаш ҷудо.

Дастархони (арғамчини) мурда дароз.¹⁰⁹

а) Мурда — ризки зинда.

б) Мурда миёни зиндари мешиканад.

Ҳар кас, ки морро ҷо бидиҳад дар остин,
Бояд кашад ҳамеша интизор ба марги худ.

93. ҲАЙВОНОТ, ҲАШАРОТ, ПАРРАНДАҲО

Ҳари пиру туқуми рангин.

Сағ аккос назанад, дарди сар мешавад.

Сағ қулфи дари хона.

¹⁰⁹. Ташвиши азодорӣ бисёр тӯл мекашад.

Буз ба сад нарасад, ба сад расад ҳам, ба тирамоҳ нарасад.

Зиннати хар гӯшу думи дарозаш.

Гург кафонду рӯбоҳ хӯрд.

Феъли харро (сагро) соҳибаш медонад.

Чое, ки мурғи хушхон нест,
Қурбоққа булбули хушхон аст.

Моҳиро об, мурғи тухм.

Зоғ «қа» гуфта димоғи худро чоқ мекунад.

Шер зад, рӯбоҳ гирифт.

Ба мурғи кӯр ҳама чиз дон менамояд.

Мурғ, ки фарбеҳ шуд, рӯбоҳ тайёр мешавад.

ГУНОГУН

Оташ мегӯяд: мирам,
Оста пуф кун, даргирам.

а) Алав мегӯяд: пирам,
Дас накоб, ки мемирам.

Сара мону пошная хор.

Кисахолӣ чӣ парвон кисабур дорад.

Давон заҳрзада заҳр.

То баландӣ наафтад, дастӣ пур намешавад.

Гавҳар бе садаф, гул бе хор намешавад.

Ятимро зананд, арш меларзад.

Дунё ба мисоли як роботу ду дар аст,
Хар рӯз дар ин работ кори дигар аст.
Дунё ба мисоли кӯзаи симу зар аст,
Гаҳ бар ману гаҳ бар ваю гаҳ бар дигар аст.

Гушна ба шер мезанад, ташна ба теғ.

То як кӯза шикастана чанд кӯзадор
мешиканад.

Пули қимор хирмани махав.

На хаамири худою на нони пайғамбар.

Аз дарахти рост сояи қач намеафтад.

Гарма гарм мебурад, хунука хунук.

Осиёб аз санг асту аз об гардон мешавад.

Хасм кам, олам пок.

Себи сурху сафед насибаи хирсу хук.

Иллат ба гардан бошад, ҳарду пояш
меларзад.

Савдо беравғо намешавад, паҳлавон бе қасад.

Сайри боғи дӯстон беозор нест,
Ҳар гуле беҳтар аз бозор нест.

Гиред меҳмон, хӯред бачекон.

Хут ман, ют ман, мардаки гандабурут ман.¹¹⁰

Як қатра заҳр як коса асалро вайрон мекунад.

Гап занам, хун шавам,
Гап назанам, ғусса шавам.

Дарахти бемева хор аст.

Чиллаи хурдак гуфтааст: — Агар пуштам аз
баҳор набошад, курраи аспро дар шиками
модараш хушк мекунам.

¹¹⁰. Қасе, ки ҳамеша худро гунаҳгор мешуморад.

БАЕЗИ ҲИҚМАТИ ХАЛҚ
ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲО

ADDITIONAL INFORMATION: ☐ YES ☒ NO

Мусаввир А. Муҳаммадиев

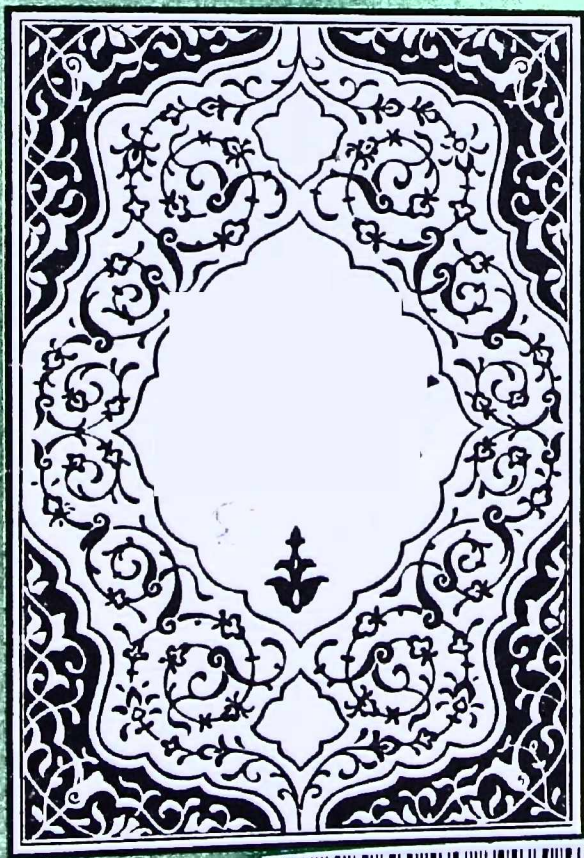
Муҳаррири саҳифабандӣ М. Сандова

Мусахҳех С. Шералӣ

Ба матбаа 04. 04. 2000 супурда шуд. Ба чоп
05.04.2004 имзо шуд. Ҳуруфи адабӣ. Андозан
70X90¹/₃₂. Қоғози офсетӣ. Ҷузъӣ чопии шартӣ
9,5. Ҷузъи наشريю хисобӣ 8,02. Адади нашр 500.
Сулориши № 2016.

Интишороти «Адиб», 734025, ш. Душанбе, хиё-
бони Рӯдакӣ, 37.

Ҷамъияти саҳҳомин «Матбуот»-и Вазорати
фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Ду-
шанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 37.

000843248

Китобхонаи миллии Тоҷикистон